

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΟΥ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΥΧΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1821)

Ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας συγγραφεὺς τοῦ 11τόμου βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου « *Τὰ καιὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος* » τοῦ ἐκδοθέντος ἐν Πειραιεῖ καὶ Ἀθήνησι 1839-1852¹, ἐπεζήτησε πρὸ τῆς ἐκδόσεως ταύτης νὰ συγκεντρώνη παντοῖον ὑλικὸν σχετικὸν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῶν δημοσίων ἀρχείων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξ ἰδιωτῶν ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς ζῶντας πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἄνδρας τοὺς ἡγηθέντας τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος καὶ πρὸς τὰς οἰκογενείας τῶν τεθνεώτων. Ἐσκόπει ὁ λόγιος ἐκεῖνος ἀνὴρ νὰ περιλάβῃ εἰς εἴκοσι περίπου τόμους τὰ κείμενα τῆς συλλογῆς του, « *τὴν ὁποίαν ἐπιθυμία ἀνεξήγητος τῆς πρὸς ἰδίαν μου χρῆσιν συντηρήσεως τῶν μνημείων τούτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀναγεννήσεως μ' ἐπέβαλε τὸ χρέος νὰ ἐπιχειρήσω ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ ἐπιμόνως καὶ ἐπιμελῶς νὰ ἐξακολουθήσω μέχρι τέλους τοῦ 1832* »².

Ἐπὶ πλέον δ' ἐσχεδίαζε νὰ ἐκδώσῃ ὑπὸ τὸν πρόσθετον τίτλον *Σύμμικτα εἰς τρεῖς ἰδιαιτέρους τόμους « Συναγωγὴν διαφόρων, τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀφορῶντων, ὑπομνημάτων ἐπισήμων τε καὶ ἰδιωτικῶν, τῶν πλειοτέρων γραφέντων ὀλίγον πρό, ἢ κατ' αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος »*.

Ἡδυνήθη ὡς ἐκ τούτου νὰ συγκεντρώσῃ παρ' αὐτῷ σπουδαιότατα κείμενα, πλεῖστα τῶν ὁποίων διεσώθησαν μετὰ τῶν καταλοίπων του τῶν περιελθόντων ἐσχάτως εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Μεταξὺ

---

1. Ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἑνδεκατόμου σειρᾶς ὁ Μάμουκας συνέγραψεν αὐτοτελῶς α) Μοναστηριακά, ἧτοι ὁδηγίαι, νόμοι, βασιλικά διατάγματα κ.λ., ἐπιμελεία —, ἐν Ἀθήναις 1859 καὶ β) Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν Ε' Ἐθν. Συνέλευσιν, ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον ὑπὸ —, Ἀθήνησιν 1843.

2. Παρὰ τὰς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Α' τόμου διατυπωθείσας προθέσεις του (σελ. ς' - ζ' καὶ ι') ὁ Μάμουκας δὲν ἠδυνήθη νὰ δημοσιεύσῃ εἰμὴ ἑνδεκα μόνον τόμους, ἐξ ὧν ὁ ἔσχατος καὶ ὀγκωδέστερος ἐξετυπώθη ἐν Ἀθήναις τὸ 1852.

τῶν κειμένων τούτων ὧν πλεῖστα ἀνέκδοτα, ηὐτίχῃσα νὰ εὔρω δύο πολύτιμα ὑπομνήματα προοριζόμενα προφανῶς διὰ τὴν τρίτομον προσθήκην τῶν *Συμμίκτων* καὶ ὀφειλόμενα τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸν πολὺν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας — πρῶην Ἄρτης — Ἰγνάτιον, τὸ δὲ ἕτερον εἰς τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν¹. Καὶ τὸ μὲν ὑπόμνημα τοῦ Ἰγνατίου ἐπιγραφόμενον « *Παρατηρήσεις εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου* » ἐγράφη ἐν Πίζη τὴν 20 Μαΐου 1821, τὸ δὲ τοῦ Καποδιστρίου, ἀνεπίγραφον, ἐγράφη τὴν 17 Ἰουλίου τοῦ 1821 ἄνευ ἐνδείξεως τόπου, ἀλλὰ προφανῶς ἐν Πετροπόλει. Ἀμφότερα τὰ κείμενα ταῦτα, προερχόμενα ἐξ ἀνδρῶν ἀνηκόντων κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν εἰς τὸ ἀνώτατον κλιμάκιον τῆς ἡγεσίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἀποτελοῦσιν ἀληθῆ κάτοπτρα τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων τῶν συγγραφέων των καὶ τῶν σκέψεών των περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τῶν ἐγγράφων τούτων, ἅτινα λόγῳ τῆς σπουδαιότητός των δημοσιεύω κατωτέρω *in extenso*, γενήσεται κατὰ σειρὰν ὁ προσήκων λόγος.

Α'

« *Παρατηρήσεις εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου.*

Ἐν Πείσσαις τῇ 20 Μαΐου 1821.

Ἄν οἱ Γραικοὶ εἶχαν ὅλα τὰ δίκαια διὰ νὰ ἐπιθυμῶσι τὴν ἀνεξαρτησίαν των, καὶ διὰ νὰ προσπαθῆσωσι νὰ ἀποτινάξωσι τὸν σκληρὸν ζυγὸν τῆς Ὀθωμανικῆς διοικήσεως, ἣτις μὲ τὸ δικαίωμα τῶν ὀπλων καὶ τῆς ἰσχύος τοὺς ὑπεδούλωσε, τοὺς ἀπεβαρβάρωσε, τοὺς ἐπιώχυνε, τοὺς ἐταπείνωσε, τοὺς ἐχώρισεν ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ φαίνωνται ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαῶν, ἂν τὸ κίνημά των εἶναι δίκαιον καὶ ὁ σκοπὸς ἀξιέπαινος, ἥτιον ἐπίσης δίκαιον καὶ ἀναγκαῖον, πρὶν ἐπιχειρισθῶσιν ἐν ἔργον τόσον τολμηρὸν καὶ κινδυνῶδες νὰ ἐξειτάσωσι τὰς δυνάμεις των, νὰ παραβάλωσι τὰ μέσα των μὲ τὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ κάμωσι μίαν ἐτοιμασίαν ἀνάλογον μὲ τὸ κίνημά των, ἔπρεπε προσέτι νὰ λάβωσι μέτρα, ὥστε νὰ γενῆ ἡ βλάβη εἰς τὸ γένος ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλίγη. Ἐπρεπε νὰ φυλάξωσι διὰ νὰ τοὺς ἦναι καὶ ὁ καιρὸς ἀρμόδιος καὶ βοηθός, διότι τοιοῦτοτρόπως μόνον ἦτο πιθανὸν καὶ ὁ σκοπὸς των νὰ λάβῃ αἰσίαν ἔκβασιν, καὶ τὸ γένος ὀλιγώτερον νὰ βλαφθῆ, καὶ τέλος

1. Γ. Α. Κρ., Συλλογὴ Ἄ. Μάμουκα, φάκ. 14.

πάντων ἔπρεπε νὰ ἔχωσι πολλοὺς βαθμοὺς πιθανότητος, ὅτι τὸ πρᾶγμα εὐοδοῦται, καὶ ἔπειτα νὰ κάμωσι κίνημα, διότι δοθείσης ἀποτυχίας τὸ γένος χάνεται καὶ ἡ ζημία εἶναι ἄμετρος καὶ ἀδιόρθωτος.

Σήμερον δὲν πρόκειται πλέον λόγος, ἂν ὄλαι αἱ ἀνωτέρω σκέψεις ἔγιναν καὶ ἂν τὸ γένος δὲν ἦτο προΐδεασμένον καὶ προητοιμασμένον δι' αὐτὸν τὸν μεγάλον ἀγῶνα. Τὸ κίνημα ἔγινεν, οἱ Τοῦρκοι ἐξηγριώθησαν τόσον, ὥστε εἰς τοὺς Γραικοὺς κανὲν ἄλλο μέσον ἀντιστάσεως δὲν μένει, εἰμὴ ἡ ἐξ ὕψους ἀντίληψις, ἡ ἀπελπισία των, καὶ ἡ ἀνάγκη ἧτις τοὺς ὑποχρεώνει καὶ μὲ δυνάμεις ἀκόμη ἀνομοίους ν' ἀντιπαρταχθῶσι. Ἡ Ὀθωμανικὴ Πόρτα νομίζει ἐνόχους ὅλους τοὺς Γραικοὺς καὶ ἀνηλεῶς σφάζει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τοὺς προστυχόντας.

Οἱ Τοῦρκοι θέλουν αὐθαδιάσει καὶ θέλουν φονεύει καὶ ἄνευ ἀδείας τῆς διοικήσεως τοὺς χριστιανούς. Τὸ κακὸν ἔφθασεν εἰς βαθμὸν ὥστε ἐλπίς διορθώσεως δὲν μένει. Μία ἀντίστασις πεισματώδης καὶ ἐπίμονος ἠμπορεῖ μόνον νὰ φυλάξῃ κατὰ μέρος τοὺς ὁμογενεῖς μας καὶ εἶθε τοιοῦτον πνεῦμα νὰ τοὺς κυριεύσῃ. |

1v Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν τρέχωσι τὰ γενικὰ πράγματα, καὶ ἂν μακρόθεν δὲν ἠμπορῇ τις νὰ εἰκάσῃ πῶς ἔχουν νὰ τελειώσωσιν, ἡ Πελοπόννησος κατ' εὐτυχῆ περίστασιν ἔχει σήμερον ὅλας τὰς εὐκολίας διὰ νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὸν ζυγόν, καὶ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν της. Οἱ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Τοῦρκοι δὲν εἶναι οὔτε εἰς ἀριθμόν, οὔτε εἰς κατάστασιν νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοὺς Γραικοὺς. Ἡ πολυχρόνιος τυραννία τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ ἐδάμασε καὶ ὠλιγόστειυσε τοὺς ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἑλλάδι Τούρκους, ὥστε δὲν ἔχουν νὰ τοὺς φοβηθῶσιν. Ἡ Ἀλβανιτῖα ἐδαμάσθη παρομοίως ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον, ὠλιγόστειυσε καὶ θέλει εἶναι εἰς παντοτεινὴν διχόνοιαν δι' ὅσον αἷμα ἐχύθη εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠμπορεῖ νὰ φοβήσῃ τὴν Πελοπόννησον.

Αὐτὸς ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς ὅστις εἰς ἄλλους καιροὺς ἦτο τρομερὸς καὶ κινδυνώδης ἐχθρὸς ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἔχασε τὴν δυνάμιν του, καὶ ἂν θελήσῃ νὰ κάμῃ τίποτε κακὸν εἰς τὴν Πελοπόννησον δὲν ἔχει τὴν πρῶτην εὐκολίαν. Ἡ Ἀνεξαρτησία τοῦ Σουλιοῦ κρατεῖ καὶ αὐτὸν τὸν Ἀλῆ Πασσᾶν εἰς τὰ ὄριά του καὶ τοὺς Ἀλβανίτας εἰς ουσιολήν.

Τὰ Καπετανᾶτα τῆς Ἠπείρου καὶ Ἑλλάδος πλέον δυνατὰ παρὰ ἄλλοτε, ἠμποροῦν νὰ μὴν ἀφήσωσι ν' ἀπεράσῃ εἰς τοὺς τόπους των ὁ ἐχθρὸς, καὶ μάλιστα, Καρλέλι, Καρπενήσι, Λιδορίκι, Πατραζίκι, Βραχώρι, Ἀπόκορον, Γαλαξείδι, Σάλωνα καὶ τὰ ἑξῆς. |

2r Συνεννοούμεναι αὐταὶ αἱ ἀνωτέρω ἐπαρχίαι μεταξὺ των, καὶ μὲ

τὴν Πελοπόννησον, βοηθούμεναι ἀμοιβαίως εἰς τὰς ἀνάγκας των, καὶ ἔχουσαι τὴν Πελοπόννησον ἔσχατον καταφύγιον καὶ ἄσυλον, ἡμποροῦν γὰρ ἐμποδίσειν κάθε ἐφόδιον τοῦ ἐχθροῦ διὰ ξηραῖς, καὶ γὰρ χρησιμεύσει διὰ τὴν θέσιν των ὡς προπύργιον, καὶ προφυλακὴ τῆς Πελοποννήσου.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἡ Πελοπόννησος ἔλαβεν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα ὑπὸ αἰσίους οἰωνοὺς καὶ εἰς τὰς πλέον εὐτυχεῖς περιστάσεις. Διὰ γὰρ ἀποκατασταθῆ ἔλευθέρα καὶ διὰ γὰρ βεβαιώσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της, δὲν ἔχει χρεῖαν εἰμὴ ἀπὸ μίαν θέλησιν ἐπίμονον καὶ ἀπὸ μίαν ἀπόφασιν σταθερὰν γὰρ θυσιάσῃ τὸ πᾶν διὰ τὸ πᾶν καὶ γὰρ βάλῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ἢ ἔλευθερίαν ἢ θάνατον. Ἡ παλαιὰ καὶ νέα ἱστορία μᾶς διδάσκει, ὅτι ὁποῖος λαὸς ἐγνώρισε τὸ καλὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἠθέλησε γὰρ εἶναι ἐλεύθερος, αὐτὸς καὶ ἔμεινεν ἐλεύθερος, καὶ κανὲν ἐμπόδιον, καμμία δύναμις, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἠμπόρεσε ποτε γὰρ ὑπερισχύσῃ καὶ τὸν ὑποδουλώσῃ.

Ἡ δύναμις τῶν Περσῶν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ τὰ ἐφόδια καὶ μέσα τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐκστρατείας κατὰ τῆς Ἑλλάδος φαίνονται εἰς τοὺς νεωτέρους ὑπερβολαί, καὶ δὲν τὰ πιστεύουν, ἐπειδὴ δὲν ἠμπορεῖ σήμερον ὅλη ἡ Εὐρώπη ὁμοῦ γὰρ κάμῃ, ὅ,τι ἔκαμε τότε ὁ μέγας τῶν Περσῶν βασιλεὺς· ἡ δύναμις τῆς Ἑλλάδος ὡς πρὸς ἐκείνην τοῦ ἐχθροῦ ἦτο μηδέν. Τὸ περισσότερον μέρος τῶν Ἑλλήνων, εἴτε ἐκουσίως, εἴτε ἀκουσίως ἦτο μὲ τὸν ἐχθρόν, ἄλλοι ἔμειναν οὐδέτεροι, καὶ ἀπλῶς θεαταὶ τῶν τρεχόντων· Ἀθηναῖοι, Σπάρτη, καὶ πολλὰ ὀλίγα ἄλλαι ἐπαρχίαι μόνον ἐψήφισαν ἢ ἔλευθερίαν ἢ θάνατον· ἢ ἀπόφασίς των δὲν ἦτο μὲ λόγους ψιλοῦς, καὶ εἰς τὸ στόμα, ἦτιον ἀφάσις σταθερά, ἀπόφασις ἀνδρῶν ἀξίων τῆς ἐλευθερίας· τὸ εἶχαν δεί-
 2ν ξει ἐμπράκτως ἀρχύτερα εἰς τὸν Μαραθῶνα οἱ Ἀθηναῖοι· τὸ ἔδειξε καὶ εἰς τὸν μέγαν πόλεμον ἔπειτα ὁ ἀμίμητος Λεωνίδας μὲ τοὺς τριακοσίους του· αὐτὴ λοιπὸν ἢ ἀπόφασις ὅτι θέλομεν γὰρ εἴμεθα ἐλεύθεροι ἔφθασε διὰ γὰρ σῶσῃ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅλη ἐκείνη ἢ διὰ ξηραῖς καὶ θαλάσσης μεγάλη δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ἔλαβε τὴν τύχην τῶν Γάλλων εἰς τὴν Ρωσίαν.

Ἐπέφερε διὰ πολλοὺς χρόνους ἡ Ἑλβετία τὸν ζυγὸν τῆς Αὐστρίας. Οἱ Εὐρωπαῖοι βάρβαροι τότε ἐδιοικοῦσαν τοὺς ὑποκειμένους λαοὺς ὡς οἱ Τοῦρκοι· τὸ κακόν, καὶ ἡ τυραννία τοὺς ἠνάγκασαν γὰρ λάβωσιν εἰς χεῖρας τὰ ὄπλα, καὶ τὰ ἔλαβον ἀπὸ ἀνάγκην χωρὶς σκέψιν, χωρὶς προετοιμασίαν, καὶ χωρὶς κανένα μέσον ἀνισιτάσεως· ἄλλο δὲν εἶχαν εἰμὴ θέλησιν ἐπίμονον διὰ γὰρ μείνωσιν ἐλεύθεροι, τὴν ἄκραν

πιωχείαν των, καὶ τὴν τοποθεσίαν των· τοῦτο ἔφθασεν. Οἱ πρόην αὐθένται των, ἀφοῦ ἐδοκίμασαν πολλάκις καὶ μὲ ὄλας των τὰς δυνάμεις διὰ νὰ τοὺς ὑποτάξωσι, καὶ ἀπέτυχον μὲ χαμόν των, ἔκαμαν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, καὶ τοὺς ἄφησαν ἐλεύθερους· οἱ Ἑλβετοὶ εἶναι ἐλεύθεροι μέχρι τῆς σήμερον, ἀνεξάρτητοι, εὐτυχεῖς καὶ ἡ Εὐρώπη σέβεται τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν των.

Ἀπεφάσιον οἱ Ἰσπανοὶ νὰ διώξωσι τοὺς Ἄραβας ὀπαδοὺς τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν Πατρίδα των. Οἱ Ἄραβες ἦσαν τότε τὸ σοφώτερον γένος τοῦ κόσμου, καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δυνάμεώς των. Μ' ὄλον τοῦτο οἱ Ἰσπανοὶ μὲ τὴν ἐπίμονον ἀνίστασίν των, τοὺς ἐδίωξαν, ἔμειναν ἀνεξάρτητοι, ἐκυρίευσαν ἔπειτα τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἔγινεν ἡ Ἰσπανία ἡ μεγαλυτέρα δύναμις τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Τὰ πολλὰ πλούτη τοὺς ἔφθειραν. Ὁ δεσποτισμὸς ἐταπείνωσε τὸν ἀγέρωχον χαρακτῆρά των, καὶ ἡ
 3v ἀβελτηρία τῶν Βασιλέων | τῆς ἐσύνηνε διὰ νὰ χάσωσι πολλὰς ὑποκειμένας ἐπαρχίας καὶ τὸ σκῆπτρον τῆς θαλάσσης.

Αὐτὸ τὸ ἴδιον ἔθνος πρὸ ὀλίγου δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποιαχθῆ εἰς τὸν Ναπολέοντα, ὅταν ἦτιον εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δυνάμεώς του καὶ τὸν ἔκαμε νὰ γνωρίσῃ ὅτι δὲν εἶναι, ὡς ἐνομίζετο, ἀήττητος. Ἐκαμε καὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς νὰ τολμήσωσι νὰ τὸν ἀντισταθῶσι, καὶ νὰ τοῦ ἀρπάσωσι τὴν νίκην, καὶ τὸ σκῆπτρον ἀπὸ τὰς χεῖρας.

Ἐσιτέναζον πολὺν καιρὸν οἱ Ὀλλανδοὶ ὑποκάτω εἰς τὸ σιδηροῦν σκῆπτρον τῆς Ἰσπανίας. Ἡ παράνομος πολιτικὴ τῆς τότε διοικήσεώς της ἠθέλε νὰ τοὺς κρατῆ εἰς ὑποταγὴν μὲ νόμους ἀπανθρώπους, καὶ μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἰσχύος. Τὸ πολὺ κακὸν ἐπροξένησεν ἀπελπισίαν καὶ τοὺς ἐκίνησεν εἰς τὰ ὄπλα κατὰ τῶν τυράννων των. Ἡ Ἰσπανία εἶχεν ὄλα τὰ πλούτη τῆς Ἀμερικῆς, καὶ πολλὰς καὶ μεγάλας δυνάμεις καὶ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν, οἱ Ὀλλανδοὶ μικρὸς λαός, πτωχὸς καὶ στερημένος ἀπὸ ὄλα τὰ μέσα, δι' ἓνα τοιοῦτον μέγαν ἀγῶνα. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ μικρὸς λαός ἠθέλησε νὰ εἶναι ἐλεύθερος, καὶ ἀφοῦ ἄπαξ ὤμοσεν ἢ ἐλευθερίαν ἢ θάνατον, ἐπέμεινε γενναίως, καὶ τὸ κατώρθωσεν. Οἱ ἀγῶνές των ἐστεφανώθησαν μὲ αἰώνιον δόξαν, καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ φιλοπονία των ἔκαμαν τὸ μικρὸν τοῦτο ἔθνος ἔπειτα δύναμιν σημαντικὴν εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τὰ πλούτη του καὶ διὰ τὰς θαλασσίας δυνάμεις του.

Ἡ Πορτογαλλία ἐσιτάθη ἠνωμένη μὲ τὴν Ἰσπανίαν, πλὴν ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ξένον ἔθνος, καὶ ἐδιοικεῖτο κατ' ἀρέσκειαν τῶν Ἰσπανῶν. Ἀπεφάσισε καὶ αὐτὸς ὁ μικρὸς λαός νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὴν
 3v Ἰσπανίαν καὶ νὰ διοικῆται μὲ ἰδίους | νόμους. Ἡ γειτονία του μὲ τὴν

Ἰσπανίαν, αἱ μεγάλαι δυνάμεις τῆς Ἰσπανίας καὶ ἡ ἐπιμονή της διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὴν Πορτογαλίαν καὶ δεύτερον δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς ἄλλο, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ζημιώσωσι τὴν Ἰσπανίαν εἰς ἀνθρώπους καὶ χρήματα, καὶ νὰ τὴν κάμωσι πλέον ἀδύνατον. Ἡ Πορτογαλία μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας ἐβεβαίωσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν της.

Αἱ Ἀγγλικαὶ ἀποικίαι τῆς Ἀμερικῆς ἐζήτησαν ἀπὸ τὴν Μητρόπολιν δίκαια πράγματα. Ἡ Μητρόπολις πολλὰ δυνατὴ καὶ πολλὰ πλουσία τότε ἐστοχάσθη νὰ τὰς καταφρονήσῃ. Αὐταὶ μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας ἐκηρύχθησαν ἀνεξάρτητοι. Τὰ πλούτη τῆς Ἀγγλίας, οἱ στόλοι της καὶ μεγάλη δύναμις της δὲν ἐχρησίμευσαν. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἀμερικῆς ἐγνωρίσθη διὰ συνθήκης, καὶ ὄχι μόνον σέβεται τώρα ἡ Ἀγγλία αὐτὴν τὴν διοίκησιν, ἀλλ' ἄρχισε καὶ νὰ τὴν φοβῆται.

Οἱ Γάλλοι ἠθέλησαν νὰ ἀλλάξωσι τὸ πολιτικὸν τῶν σύστημα. Ὁ βασιλεύς, τὸ στράτευμα, ὁ κληρὸς, οἱ εὐγενεῖς, ὅλαι αἱ δυνάμεις τῆς Εὐρώπης ἔπειτα ἠνωμένοι δὲν ἠμπόρεσαν νὰ τοὺς ὑποχρεώσωσι διὰ νὰ κάμωσιν ὅ τι ἠθέλαν.

Αἱ εἰς τὴν Ἀμερικὴν Ἰσπανικαὶ ἐπαρχίαι κακῶς διοικούμεναι διὰ πολὺν καιρὸν ἠθέλησαν κατὰ μίμησιν τῆς γειτονίας τῶν νὰ ἀποσείσωσι τὸν Ἰσπανικὸν ζυγόν, ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ἰσπανίας διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὰ δικαιώματά της εἰς τὴν Ἀμερικὴν, τὰ ἔξοδα, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ τόσαι θυσίαι της δὲν ἔκαμαν κανὲν ἀποτέλεσμα. Ἡ Ἰσπανία ἔχασεν, ἡ Ἀμερικὴ ἐκέρδισε, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἡ διοικήσεις τῶν ἀποικιῶν θέλει εἶναι τόσον δυνατὴ, ὥστε νὰ δώσῃ νόμους ὄχι μόνον εἰς τὴν Μητρόπολιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα μεγαλύτερα Ἔθνη.

Τὸ παράδοξον ὅμως, καὶ ὅ,τι δὲν ἠθέλε πιστευθῆ, ἐὰν δὲν ἐγίνετο εἰς τὸν καιρὸν μας, εἶναι ἡ ἐλευθερία τῶν Μαύρων τοῦ ἁγίου Δομινίκου ἀποικίας Γαλλικῆς πάλαι ποτέ. Αὐτοὶ δοῦλοι εἰς τὴν Πατρίδα τῶν τὴν Ἀφρικὴν, δοῦλοι ἀργυρώνητοι ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν τῶν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, μὲ ἰδέας τόσον περιορισμένας, καὶ εἰς τόσον βαθμὸν βάρβαροι, ὥστε τοὺς ἐνόμιζον οἱ Εὐρωπαῖοι ὄχι ὡς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὡς ἐν ἄλλο ὄν, τὸ ὅποῖον ἔκαμεν ἡ φύσις διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δεσμὸς τις μεταξὺ ζώου καὶ ἀνθρώπου, ὡς τόσον τοιοῦτοι ὄντες, ἠμπόρεσε τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἠξέυρω πῶς, νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ κεφάλι τῶν, καὶ τοῦτο ἔφθασε διὰ νὰ τοὺς κάμῃ ἐλευθέρους. Ὅλοι οἱ ἐκεῖσε Εὐρωπαῖοι κάτοικοι, καὶ ὅσον στράτευμα ἔστειλε κατὰ καιροῦς ἡ Γαλλία κατ' αὐτῶν, ἐχάθησαν ἕως ἑνός. Τέλος πάντων ἔγινε καὶ ἐκείνη ἡ μεγάλη ἐκστρατεία ἐπὶ Ναπολέοντος ἀπὸ σαράντα χιλιάδας ἐκλεκτοῦ στρατεύματος ὑπὸ τὸν ἀρχι-

στράτηγον *Leclerc* γαμβρόν τοῦ *Ναπολέοντος*, καὶ ἔλαβε τόσον κακὴν ἔκβασιν, ὥστε ὅλοι ἄφησαν τὰ κῶλα ἐκεῖ. Οἱ *Μαῦροι* ἔμειναν ἐλεύθεροι, ἀνεξάρτητοι, κύριοι τῆς νήσου, ἡ ἐλευθερία ἔφερε τὸν φωτισμὸν καὶ τὰ πλούτη καὶ διοικοῦνται μὲ ἰδίους νόμους ὡς τὰ ἄλλα φωτισμένα ἔθνη.

Ἀπὸ τὰ τόσα παλαιὰ καὶ νέα παραδείγματα συνάγεται ὅτι, ὅποιος λαὸς θέλει νὰ εἶναι ἐλεύθερος, μένει ἐλεύθερος, καὶ καμμιὰ δύναμις δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸν ὑποδουλώσῃ, ὅτι ὅποιος ἔχασε τὴν ἐλευθερίαν του ἀπὸ δυστυχεῖς περιστάσεις, καὶ θέλει νὰ τὴν ἀποκιήσῃ, τὴν ἀποκιᾶ,
 4v καὶ ὅσοι εἶναι διεφθαρμένοι | καὶ τοὺς ἀνήκει δικαίως τὸ νὰ εἶναι δοῦλοι.

Οἱ *Πελοποννήσιοι* καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἡπείρου λαοὶ ἔχουν ἐν τι περισσότερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἔθνη, τὴν ἐνθύμησιν τῆς ἀρετῆς, καὶ τῆς δόξης τῶν προγόνων των, καὶ τὸ εὐγενικὸν ἐκεῖνο αἷμα, τὸ ὁποῖον σώζεται καὶ τρέχει ἀκόμη εἰς τὰς φλέβας των.

Ἄν λοιπὸν τόσοι λαοὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ ἐποχὰς ἀπέσεισαν τῆς δουλείας τὸν ζυγόν, ἂν καὶ οἱ *Μαῦροι* τοῦ ἁγίου *Δομινίκου* τὸ ἐκατώρθωσαν, ἠμπορεῖ τις νὰ ὑποπτεύσῃ, ἢ νὰ φαντασθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐνδέχεται νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἢ νὰ ἀποτύχωσιν; εἶναι οἱ *Τουρκοὶ* σήμερον, ὡς ἦσαν οἱ *Πέρσαι* ὅταν ἦλθαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος; εἶναι καθὼς ἦσαν πρὸ ἑκατὸν χρόνων; ἠμπορεῖ τις νὰ τοὺς παρομοιάσῃ μὲ τοὺς *Ἰσπανούς*, μὲ τοὺς Ἄγγλους, μὲ τοὺς *Γάλλους*, οἵτινες εἰς τὸ ἄκρον τῆς δυνάμεώς των δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ὑποιάξωσιν ὅσα μέρη ἠθέλησαν νὰ εἶναι ἐλεύθερα. Τίς δὲν ἠξεύρει ὅτι οἱ *Τουρκοὶ* εἰς τὸν ἔσχατον πόλεμόν των μὲ τοὺς *Ρώσους* δὲν ἠμπόρεσαν ποτὲ νὰ συστήσωσιν ἓνα στρατόπεδον ἀπὸ πενήντα χιλιάδας, καὶ ἐνῶ τότε εἶχαν ἀκόμη τοὺς ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *Γκιριζαλίδων* ἀποσιτίας, τὸν περίφημον *Μουσταφᾶ Μπαϊρακιὰρ Πασσᾶν*, τὸν Ἄλῃ *Πασσᾶν*, τὸν *Τζαπάνογλου*, τὸν *Καραοσμάνογλου*, καὶ τὸν *Ἰσμαήλ-μπεην* τῶν *Σερρῶν*, τοπάρχας τόσον δυνατούς; Τώρα αὐτοὶ ὅλοι ἔλειψαν, ἡ πανώλης ἐμβῆκεν ἔπειτα εἰς ὅλην τὴν *Ρούμελην*, καὶ ἔκαμε μεγάλην φθοράν. Οἱ *Γενίτζαροι*, οἵτινες νομίζονται στρατεύμα, ἢ δὲν ἐβγαίνουν ἀπὸ τὴν *Κωνσταντινούπολιν*, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἡ διοίκησις δύναμιν νὰ τοὺς βιάσῃ, ἢ καὶ ἂν ἐβγουν ὀλίγοι, εἰς ἄλλο δὲν χρησιμεύουν, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ δώσωσι τὸ παράδειγμα τῆς ἀπαθείας καὶ ἀταξίας εἰς τοὺς ἄλλους.
 5r *Χρήματα* | δὲν δίδει εἰς τὰς ἐκστρατείας τῆς αὐτῆς ἢ διοίχησις, εἰμὴ πολλὰ ὀλίγα, καὶ αὐτὰ ἀκόμη κλέπτονται ἀπὸ τοὺς ἐπιστάτας. Ὅλα τῆς τὰ φρούρια ἔχουν ἔλλειψιν ὄλων τῶν ἀναγκαίων, τακτικὸν στρατεύμα

δὲν ἔχει. Ποῦ εὐρίσκειται λοιπὸν ἡ δύναμις τῶν Τούρκων; Καὶ τί βλέπουν εἰς αὐτὴν τὴν σεσαθρωμένην διοίκησιν οἱ φίλοι τῆς καὶ τὴν νομίζουν ἀκόμη μεγάλην δύναμιν; Εἶναι ἄξιον ἀπορίας!

Ὡς τόσον συγχωρεῖται εἰς τοὺς φίλους τῆς Τουρκίας τὸ νὰ φρονῶσι περὶ αὐτῆς ὅτι θέλουν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πράγμα τρέχει ἄλλως πως, ὅτι ἡ Τουρκία εἶναι φυσικὰ εἰς τὴν πτώσιν τῆς, καὶ ὅτι ὁ καιρὸς εἶναι ἀρμόδιος εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ εἰς τοὺς περὶ τὴν Πελοπόννησον λαοὺς διὰ νὰ ἀποκτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των καὶ τὴν πολιτικὴν ὑπαρξίν των καὶ νὰ ζήσωσι καθὼς ζοῦν καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης.

Τὰ μεγάλα ὅμως καλὰ δὲν γίνονται χωρὶς μεγάλας θυσίας, χωρὶς κόπους, καὶ χωρὶς ἐπιμονὴν εἰς τὸν προσκείμενον σκοπὸν. Ὑπερίσχυσαν οἱ Ρῶσοι, καὶ ἐθριάμβευσαν, ἀλλὰ κοντὰ εἰς τόσας ἄλλας θυσίας ἔκαυσαν καὶ τὴν Μόσχαν. Οἱ Ὀλλανδοὶ ἔπνιξαν ἀπειράκις τὸν τόπον των. Οἱ Μαῦροι τοῦ ἁγίου Δομνίκου ἐστάθησαν μὲ τὰ ὄπλα καὶ τὴν φωτιὰν εἰς τὸ χέρι, καὶ ὅτι δὲν ἠμπόρουν νὰ φυλάξωσι, τὸ ἔκαιαν.

Τοιαῦται θυσίαι ἀπαιτοῦνται ἀφεύκτως ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους καὶ ἀπὸ ὅσους ἄλλους λαοὺς θέλουν νὰ τοὺς μιμηθῶσι πρέπει νὰ εὐρωσιν ἀσφαλῆ μέρη διὰ νὰ βάλωσι τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά των. Πρέπει νὰ σταθῶσι σκηνῆται καὶ ἔνοπλοι δι' ὅσον τὸ καλέσῃ ἢ χρεία· πρέπει νὰ καίωσιν ὅτι δὲν ἠμποροῦν νὰ φυλάξωσι, καὶ νὰ σηκῶνωσιν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸν κάθε βοήθημα, πρέπει ὅλοι νὰ ἔχωσιν ὄπλα. Πρέπει ὅλοι νὰ ἀποφασίσωσι νὰ χάσωσιν εἰς αὐτὸν τὸν περὶ Πατρίδος ἀγῶνα. Πρέπει νὰ ὁμόσωσιν ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἀρχηγούς, καὶ νὰ τὸν φυλάξω-
5v σιν, πρέπει καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχηγοὶ νὰ μιμηθῶσι τοὺς ἐνδόξους ἀρχηγούς τοῦ Μαραθῶνος, οἵτινες ἔδωσαν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Μιλτιάδην, διότι τὸν ἐγνώριζον καλύτερόν των καὶ ἀξιώτερον, πρέπει νὰ μιμηθῶσι τὸν δίκαιον Ἀριστείδην, ὅστις ἐχθρὸς τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ ἐξωρισμένος ἀπὸ αὐτόν, ἐπῆγε μόνος του εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς Πατρίδος του καὶ ἐπροσφέρθη διὰ νὰ δουλεύσῃ ὑποκάτω εἰς τὸν θανάσιμον ἐχθρὸν του. Πρέπει νὰ μιμηθῶσι καὶ αὐτὸν τὸν Θεμιστοκλέα, ὅστις ναύαρχος ὢν τῆς μεγαλυτέρας θαλασσίας τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως, καὶ τὰ συμφέροντα διὰ τοὺς Ἕλληνας προβάλλων, εἶδε νὰ τὸν ἀτιμάσῃ ὁ Ναύαρχος τῆς Σπάρτης, ἐπειδὴ ἐσήκωσε ξύλον νὰ τὸν κτυπήσῃ, καὶ μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἔδειξεν οὔτε ὅτι ἐσυγχύσθη, ἀλλὰ τὸν εἶπεν ἡσύχως « κτύπα, πλὴν ἄκουε », πρέπει νὰ μιμηθῶσι τὸν Λεωνίδα, τὸ καύχημα τῆς Σπάρτης, καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅστις ὑπῆγε μὲ τοὺς τριακοσίους του εἰς τὰς Θερμοπύλας διὰ νὰ θυσιασθῇ καὶ νὰ τρομάξῃ τὸν ἐχθρὸν μὲ τὴν ἀντίστασιν

του ὡς καὶ ἔγινε. Πρέπει τέλος πάντων νὰ ἐνθυμηθῶσιν, ὅτι αὐταὶ ὅλαι αἱ ἀρεταὶ εἶναι τῶν προγόνων των, ὅτι τὰς ἔχουν κατὰ κληρονομίαν, καὶ ὅτι ἤλθε καιρὸς διὰ νὰ τὰς βάλωσιν εἰς προᾶξιν καὶ νὰ δείξωσιν ὅτι εἶναι γνήσιοι ἀπόγονοι ἐκείνων τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν.

Λείπουν χρήματα· λείπουν ἄλλα μέσα· εἶναι δυσκολίαι· αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ τὰ καταφρονήσωσιν οἱ Γραικοὶ καὶ νὰ ὑπερβῶσι κάθε δυσκολίαν. Καὶ οἱ Ἑλβετοὶ καὶ οἱ Μαῦροι τοῦ ἁγίου Δομινίκου, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λαοὶ εἶχον τὰς αὐτὰς δυσκολίας κατ' ἀρχάς, καὶ τὰς ὑπερέβησαν.

Δὲν πρέπει οὔτε νὰ βλέπωσιν ὡς ἐχθρούς, ὅσοι φαίνονται σήμερον ἐχθροί, καὶ νὰ φοβῶνται, διότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θέλουν γυρίσει, καὶ θέλουν τοὺς βοηθήσει, ὅταν ἴδωσιν, ὅτι ἐπιμένουν οἱ Γραικοὶ εἰς τὸν ἀγῶνά των, ὅτι ὑπερισχύουν, καὶ ὅτι εἶναι λαὸς ἄξιος τῆς εὐνοίας καὶ βοηθείας των. |

6r Τοὺς Τούρκους πρέπει νὰ τοὺς βλέπωσιν ὡς συμπατριώτας καὶ ὡς ἀδελφούς, ὅταν δώσουν τὰ ἄρματα καὶ τὰ πιστὰ ὅτι θέλουν ἡσυχάσει· τοῦτο τὸ ζητεῖ ἡ θρησκεία, ἡ ὀρθὴ πολιτικὴ, ἡ ἀνάγκη καὶ τὸ συμφέρον τῶν Γραικῶν, καὶ ἐναντία κάμνοντας βλάπτουν ἑαυτοὺς παρὰ τοὺς Τούρκους.

Μία κεντρικὴ προσωρινὴ διοίκησις ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν διαφόρων τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχιῶν πρέπει νὰ συσταθῇ καὶ νὰ μένη εἰς τὸ ἐπάγγελμά της, ἕως οὗ νὰ τελειώσωσι τὰ πράγματα. Αὕτη πρέπει νὰ ἔχη τὸν πρόεδρόν της καὶ τοὺς γραφεῖς της, καὶ διηρημένη εἰς δύο νὰ σχηματίζη πάντοτε ἓν σῶμα, δηλαδή ὅλοι ὁμοῦ νὰ συμβουλευῶνται, καὶ νὰ ἀποφασίζωσι, καὶ ἔπειτα, ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὸ οἰκονομικὸν νὰ ἐνεργῆται ἀπὸ ὅσους εἶναι εἰς τοῦτο διωρισμένοι, καὶ τὸ ἔργον των. Ὅ,τι ἀποβλέπει τὸ πολιτικόν, καὶ τὴν ἐσωτερικὴν εὐταξίαν τοῦ τόπου νὰ τὸ ἐνεργῶσιν οἱ ἄλλοι. Τὰ δὲ ἔγγραφα πρέπει νὰ τὰ ὑπογράφη ὁ Πρόεδρος, καὶ ὁ Σεκρετάριος τοῦ μέρους ἐκείνου, ὅπου ἀνήκει ἡ ὑπόθεσις, καὶ ὅθεν γίνεται τὸ γράμμα. Ὅσον εἶναι ἀπλᾶ τὰ πράγματα κατὰ τὸ παρόν, τόσον εἶναι εὐκολώτερα καὶ καλύτερα.

Ἡ διοίκησις πρέπει νὰ γνωρισθῇ ἀπὸ ὅλην τὴν Πελοπόννησον, καὶ νὰ χαίρεται καὶ ὑποταγὴν καὶ σέβας· ἐπ' ὀνόματί της πρέπει νὰ γίνωνται ὅλα. Μὲ αὐτὴν πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται τὸ στρατεύμα, καὶ ἀπὸ αὐτὸν νὰ ζητῆ τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὰς χρεῖας του.

Ὁ στρατὸς πρέπει νὰ ἔχη ἐν ἴδιον συμβούλιον διὰ τὰ πολεμικὰ κινήματά του, καὶ νὰ σχηματίζη ἓν σῶμα ὑπὸ διαφόρους μὲν ἀρχηγούς, πλὴν μὲ ἓνα σκοπόν. Πρέπει νὰ κάμωσι καὶ ὀλίγους στρατιωτι-

κούς νόμους τούς οποίους νὰ γνωρίσῃ τὸ στράτευμα, διότι κατ' αὐτοὺς πρέπει νὰ γίνωνται καὶ αἱ ποιναί, καὶ ὄχι ποιὲ κατὰ δόκησιν τῶν ἀρχηγῶν. |

6v Αἱ κρίσεις πρέπει νὰ θεωρῶνται κατὰ τὸ παρὸν ἀπὸ τοὺς κατὰ τόπον ἀρχιερεῖς, ἐπιτρόπους τῶν ἀρχιερέων, καὶ κληρικούς καὶ μὲ αἵρετοκρισίαν. Ἡ διοίκησις δὲν πρέπει εἰς τοῦτο νὰ ἀνακατωθῇ καὶ νὰ χάνῃ καιρὸν τὰ μεγάλα ἐγκλήματα μόνον, ὡς ἐπιβουλή, προδοσία, φόνος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, πρέπει νὰ θεωρῶνται ἀπὸ τὴν διοίκησιν, καὶ νὰ ἀποφασίζεται ἀπὸ αὐτὴν ἡ ποινή.

Ὅσοι δείξωσιν ἀνδρείαν εἰς τοὺς πολέμους καὶ ὅσοι δουλεύσωσιν τὴν Πατρίδα μὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον τρόπον πρέπει νὰ γίνωνται γνωστοὶ εἰς τὴν διοίκησιν, καὶ αὐτὴ νὰ εὐχαριστῇ ἐγγράφως, καὶ νὰ σημειώνωνται τὰ ὀνόματά των, διὰ νὰ ἀνταμειφθῶσιν ἐν καιρῷ.

Διὰ τὰς γυναῖκας καὶ ὄρφανὰ τῶν φονευθέντων εἰς τὸν πόλεμον πρέπει νὰ γίνεται φροντίς.

Ἐπειδὴ εἴμεθα πτωχοί, ὡς οἱ πρόγονοί μας, πρέπει εἰς τὰ βραβεῖα νὰ μιμηθῶμεν ἐκείνους, καὶ ὄχι τοὺς πλουσίους καὶ διεφθαρμένους λαούς. Στεφάνους ἀπὸ δάφνην εἰς τοὺς νικητάς, καὶ σιδηρᾶ νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Λεωνίδου, ὅταν τοὺς προσφέρῃ ἡ Πατρίς, εἶναι ἀρκετόν. Ὅσοι ἄλλοι δουλεύσωσιν ἀλλέως πως τὴν πατρίδα πρέπει νὰ λάβωσι χάλκινον νόμισμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ἡ Πατρίς Εὐγνωμονοῦσα, καὶ ἄλλην τοιούτου εἴδους ἀνταμοιβήν.

Ἄν αἱ τοιαῦται ἀμοιβαὶ φανῶσι μεγάλαι, καὶ ἂν τὰς δεχθῶσιν οἱ τωρινοὶ Ἕλληνες, ὡς τὰς ἐδέχοντο ἄλλοτε οἱ πρόγονοί των, ἡ Ἑλλὰς θέλει εἶναι ἐλευθέρᾳ ἀποφασιστικῶς. Τῶν Τούρκων ἡ ἐπιμονή, τῶν φίλων των ἡ βοήθεια, ὅλων τῶν ἐθνῶν ἡ θέλησις, καὶ αὐτὴ ἡ κακὴ εἰμαρμένη ἀκόμη, ἂν βοηθῇ τοὺς Τούρκους καὶ θέλῃ τῆς Ἑλλάδος τὴν δουλείαν, οἱ Τούρκοι θέλουν νικηθῆναι, καταισχυνηθῆναι, ἀποστειθήσονται τέλος πάντων, καὶ οἱ Ἕλληνες θέλουν ὑπερισχύσει.

7r Ἡ δύναμις στέκει εἰς τὴν ἀρετὴν, εἰς τὸν χαρακτῆρα | τοῦ Ἐθνους, καὶ ὄχι εἰς τὰ μέσα του, εἰς τὸν ἀριθμὸν του. Ὅτι οἱ Γραικοὶ ἔχουν ἀνδρείαν προσωπικὴν, τοῦτο ἐφάνη εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους περιστάσεις, καὶ δμιλῶντας εἰς Γραικοὺς δὲν εἶναι χρεῖα νὰ ἀπαριθμήσω τὰς πράξεις καὶ τὰ πράγματα. Εἶθε νὰ ἔχωσι καὶ γνῶσιν, ἀρετὴν, πατριωτισμὸν, καὶ τὸ αἶσθημα τῆς δόξης. Εἶθε νὰ στεφανώσῃ ἡ νίκη τοὺς ἀγῶνάς των, καὶ νὰ μειδιάσῃ ἡ τύχη, βλέπουσα τὴν τόλμην καὶ ἀνδρείαν των! εἶθε! εἶθε! οὕτω γένοιτο!!!».

* * *

Τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ κλεινοῦ Ἰγνατίου ἐκ τοῦ περιεχομένου του φαίνεται προωρισμένον διὰ νὰ φωτίσῃ καὶ νὰ τονώσῃ τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ὀπλαρχηγοὺς τῆς ἐπαναστατησάσης Πελοποννήσου. Ὁμοιάζει πρὸς παραινετικὸν λόγον ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰγνάτιος δὲν διστάζει νὰ κατακρίνῃ — ὡς ἔπραξε πολλάκις — τὴν σπουδὴν τῶν Φιλικῶν καὶ τὸ πραξικόπημα τοῦ Ὑψηλάντου ἐν Μολδοβλαχίᾳ¹, τὸ ὁποῖον, ὡς πιστεύει, ἔβλαψε καὶ τὸν ἀγῶνα καὶ τὸ ἔθνος, διότι δὲν ἦτο καλῶς παρεσκευασμένον, ὡς ἄλλως τε πιστεύει καὶ διὰ τὴν ὅλην ἐπανάστασιν, ὅτι προώρως ἐξεοράγη, πρὶν οἱ Ἕλληνες σταθμίσωσι σοβαρῶς τὰς δυνάμεις των παραβάλλοντες ταύτας πρὸς τὰς τοῦ ἀντιπάλου. Πρόωρον ὑπῆρξε τὸ κίνημα ἀπὸ γενικῆς ἀπόψεως καὶ ἀνέτοιμον τὸ γένος ἀπὸ πολεμικῆς πλευρᾶς· αὕτη ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Ἰγνατίου, τὴν ὁποίαν οὐδόλως ἀπέκρουπτε. Μετὰ τὴν ἔκρηξιν ὅμως τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπίστευεν ὅτι παρὰ τὰς πλάνας καὶ τὰς παραλείψεις δὲν ἔμενεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἄλλη ὁδὸς εἰμὴ « ἀντίστασις πεισματώδης καὶ ἐπίμονος », ἣτις μόνη ἠδύνατο νὰ προφυλάξῃ αὐτοὺς ἐκ πλείστων κινδύνων καὶ νὰ εὐοδώσῃ τὸν σκοπὸν των.

« *Εἶθε τοιοῦτον πνεῦμα νὰ τοὺς κυριεύσῃ* » συμβουλεύει ὁ Ἰγνάτιος καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο, συνθέτει τὸ παρὸν πονημάτιον, διὰ τοῦ ὁποίου προσπαθεῖ: 1) νὰ πείσῃ τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἡ Πελοπόννησος δύναται εὐχερῶς νὰ ἀπελευθερωθῇ διὰ λόγους γεωγραφικούς, πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς καὶ 2) νὰ ὑπενθυμίσῃ, ὅτι οἱ ἀγῶνες διὰ τὴν ἐλευθερίαν στεφανοῦνται πάντοτε ἀπὸ αἴσιον τέλος. Πρὸς τοῦτο ἀναφέρει παραδείγματα λαῶν ἐξ ὅλων τῶν σημείων τῆς γῆς, οἵτινες διὰ

1. Τὴν περὶ τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου δυσμενῆ γνώμην του οὐδέποτε ἀπέκρουψεν ὁ Ἰγνάτιος. Ἀντιθέτως, μετὰ πολλῆς παρησίας ἐξέφραζε ταύτην, δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ διατυπώσῃ τὴν γνώμην του καὶ ἐν ἐπιστολῇ τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ Ἄ. Μαυροκορδάτου ἀπέστειλε πρὸς τὸν Δημ. Ὑψηλάντην ἐν Τριπόλει εὐρισκόμενον. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, τὴν ὁποίαν ὁ Μαυροκορδάτος ἀπέστειλεν ἐκ Μεσολογγίου τῷ Δ. Ὑψηλάντῃ τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1821, χρησιμοποιοῖ ὁ Ἰγν. δριμυτάτας φράσεις κατὰ τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου, τὸν ὁποῖον ἀπεκάλει συνήθως « κάκιστον » κατειρωνευόμενος, ὑποθέτω, τὴν ἣν ὡς φιλικὸς εἶχε προσωνομίαν « Καλός ». (Βλ. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τόμ. Β', σελ. 290 καὶ Δ', σελ. 344 - 345).

τοῦ πείσμονος ἀγῶνος καὶ τῆς πίστεως ἐκέρδισαν τὴν ἐλευθερίαν των. Ἀρχίζει ἀπὸ τὰς ἀποτυχοῦσας ἐπιδρομὰς τῶν Περσῶν κατὰ τὰ Μηδικά, ἀναφέρει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλβετῶν ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς Αὐστρίας, τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἰσπανῶν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς μεταγενεστέρους ἀγῶνάς των κατὰ τοῦ Μ. Ναπολέοντος, τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ὀλλανδῶν ἀπὸ τὸ σιδηροῦν σκῆπτρον τῆς Ἰσπανίας, τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς Πορτογαλλίας ἀπὸ τὴν Ἰσπανικὴν κηδεμονίαν, τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν τῶν Γάλλων, τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἰσπανικῶν ἀποικιῶν τῆς Ν. Ἀμερικῆς καὶ τέλος τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Μαύρων τοῦ Ἁγίου Δομινίκου ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ζυγοῦ¹. Ἐν συνεχείᾳ διὰ τοῦ ὑπομνήματος τούτου ὁ Ἰγνάτιος προσπαθεῖ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του τὰς μεγάλας ἐλλείψεις καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν Τουρκικῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ὡς ἐπίσης καὶ τὴν γενικὴν κατάπτωσιν τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, ἕξ αἰτίας τῆς ὁποίας δύναται ἡ Πελοπόννησος « καὶ οἱ περὶ αὐτὴν λαοὶ » νὰ ἀποκτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των.

Κηρύττει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀνάγκην τῶν θυσιῶν καὶ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ πολέμου μέχρις ἐσχάτων, συμβουλεύων ἐν ψυχρῷ τὴν ἐκκένωσιν τῶν πόλεων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων εἰς ἀσφαλῆ φρούρια. Συμβουλεύει γενικὴν ὀπλοφορίαν τῶν ἀρρένων, τοὺς ὁποίους θέλει ἐνόπλους σκηνίτας « δι' ὅσον τὸ καλέση ἢ χρεία ». Συνιστᾷ νὰ πυρπολοῦν ὅτι δὲν ἤμποροῦν νὰ προφυλάξουν, νὰ λαμβάνουν μεθ' ἑαυτῶν ἢ νὰ καταστρέφουν πᾶν ὅτι δύναται νὰ εἶναι χρήσιμον εἰς τὸν ἐχθρόν, νὰ εἶναι πάντες ἕτοιμοι διὰ πᾶσαν θυσίαν. Συμβουλεύει ἐπίσης ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ μιμηθῶσιν εἰς τὰς ἀρετὰς τοὺς προγόνους στρατιωτικοὺς ἡγήτορας τοὺς

1. Ἀναφέρεται εἰς τὴν κατὰ τῶν Γάλλων ἐξέγερσιν τῶν νέγρων καὶ μιγάδων τοῦ Ἁγίου Δομίνγου ἐπὶ τῆς νήσου Χαϊτῆς τῶν Δυτικῶν Ἰνδιῶν, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Toussain Louverture πρῶτον (τοῦ νικητοῦ τοῦ Leclerc) καὶ τοῦ Dessalines ὕστερον ἀπεινάξαν τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ ἴδρυσαν τὴν Χαϊτινὴν πολιτείαν (1803). (Βλ. Gaston - Martin, Histoire de l'esclavage dans les colonies Françaises (Paris 1948), σσ. 229 κέ. καὶ 244 κέ.). Πρόκειται περὶ τῆς ὑπερποντίου δημοκρατίας τῆς Αἰτῆς, ἣτις ἐκ τῶν πρώτων ἔσπευσε νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν συμπάθειάν της πρὸς τὴν ἐπαναστατήσασαν Ἑλλάδα δι' ἐπιστολῆς τοῦ προέδρου αὐτῆς Βόγερ ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου 1822 πρὸς τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐν Παρισίοις Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς, ἣτις εἶχε γράψῃ καὶ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως τῆς Αἰτῆς ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ παρελθόντος ἔτους 1821. (Φιλήμονος, ἐνθ' ἀν., Δ', 22 καὶ 368 - 369).

θυσιάσαντας τὴν φιλοδοξίαν των εἰς τὸ συμφέρον τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς πατρίδος. Συμβουλεύει ἐπιμονὴν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ αὐταπάρησιν, ἀρετὰς αἱ ὅποιαι θὰ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μετατροπὴν τῶν αἰσθημάτων τῶν Εὐρωπαίων, « ὅσοι φαίνονται ἐχθροί », τοὺς ὁποίους συνιστᾷ νὰ μὴν βλέπωσιν οἱ Ἕλληνες ὡς ἐχθρούς ¹.

Ἀξιοσημεῖωτοι εἶναι αἱ ὑποδείξεις του αἱ ἀφορῶσαι εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Πελοποννήσου. Δὲν νομίζει χρήσιμον τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ θεωρεῖ ὠφέλιμον ἐξ ἐναντίας διὰ θρησκευτικούς, πολιτικούς καὶ λόγους συμφέροντος τὴν συνύπαρξιν καὶ συμβίωσιν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Τούρκων, εὐθὺς ὡς οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἤθελον ὑποταχθῆ. Συμβουλεύει « νὰ τοὺς βλέπωσιν ὡς συμπατριώτας καὶ ἀδελφούς » ².

Μετὰ ταῦτα ἐπανέρχεται εἰς τὸ προσφιλές του θέμα: τὴν σύστασιν κεντρικῆς προσωρινῆς διοικήσεως ἀντιπροσωπευτικῆς ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, τὰ καθήκοντα τῆς ὁποίας ἀπλοποιῶν διαγράφει ἐν συντόμῳ ³. Ἀποτεινόμενος πρὸς ἀνθρώπους ὑποδούλους μέχρι

1. Ἡ συμβουλή εἶναι μᾶλλον προληπτική, διότι, καθ' ὃν χρόνον ἐγράφοντο ταῦτα, ἡ Ρωσία, παρ' ὅλον ὅτι διεψεύσθησαν αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Ἀ. Ὑψηλάντου καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐθεωρεῖτο βεβαίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἐχθρικῶς διακειμένη ἐναντι αὐτῶν.

2. Παρόμοια αἰσθήματα ἀδελφοσύνης ἔτρεφον καὶ πλείστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι ζώντων Τούρκων. Οὕτω οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν πολιορκούμενοι κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ ἀγῶνος Τούρκοι, κατάλληλοι ἐκ τῆς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων, ἐκραύγαζον πρὸς αὐτοὺς ἀφ' ὑψηλοῦ: « Καὶ τί εἴμεθα ἡμεῖς; δὲν εἴμεθα Ἕλληνες; δὲν ἐγεννήθημεν εἰς τοῦτον τὸν τόπον; δὲν ἀνετράφημεν, δὲν ἐμεγαλώσαμεν μαζί σας εἰς τούτην τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐσεῖς κάμνετε τώρα ἐδικήν σας; ». (Διογ. Σοφμελή, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα..., ἐκδ. 2^α, ἐν Ἀθήναις 1853, σελ. 32).

3. Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐκδιδόμενον ὑπόμνημά του ὁ Ἰγνάτιος ὀμιλεῖ περὶ τῆς ἀνάγκης συγκροτήσεως « κεντρικῆς προσωρινῆς διοικήσεως ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν διαφόρων τῆς Πελοποννήσου ἐπαρχιῶν », ἧτις θὰ ὄφειλε νὰ ἀσκῆ τὰ καθήκοντά της μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως. « Ἡ διοίκησις αὕτη νὰ γνωρισθῆ ἀπὸ ὅλην τὴν Πελοπόννησον... ». Οὕτως ἐσκέπτετο τὸν Μάϊον τοῦ 1821 ὁ Ἰγνάτιος. Καὶ ἀναφέρονται μὲν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των, ἐκτὸς τῶν Πελοποννησίων, « καὶ οἱ ἄλλοι τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἡπείρου λαοί », ἀλλ' εἰς τὴν Πελοπόννησον κυρίως ἐνετοπίζοντο αἱ πρῶται ἐλπίδες του. Βραδύτερον ὅμως, περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1821, ἱκανοποιηθεὶς ἐκ τῶν πρώτων εὐτυχῶν γεγονότων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ πολέμου ἐν Πελοποννήσῳ ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ, ὁπόθεν ἐλάμβανε μηνύματα παρὰ τοῦ ἐργασθέντος ἐκεῖ ἐπὶ τινὰς μῆνας στενοῦ συνεργάτου του Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἀνεθάρρησε καὶ διηύρυνεν ἐν νῶ τὰ ὄρια

τῆς χθές, δὲν θεωρεῖ περιττὸν νὰ παρέχη συμβουλὰς ἐπὶ στοιχειωδῶν πραγμάτων τῆς διοικήσεως, ὡς εἶναι ἡ σύνθεσις καὶ τὰ καθήκοντα μιᾶς κυβερνήσεως, ἢ τάξις τῆς ἐπισήμου ἀλληλογραφίας κ.λ.

Ἰδιαιτέρως ἐπιμένει εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς πειθαρχίας, ἣν δέον λαὸς καὶ στρατὸς νὰ ἔχωσι πρὸς τὴν Διοίκησιν. Ὀμιλεῖ εἶτα περὶ στρατιωτικῆς ὀργανώσεως καὶ συστάσεως γενικοῦ ἐπιτελείου, περὶ στοιχειώδους στρατιωτικῆς νομοθεσίας, περὶ δικαιοσύνης ἀπονεμομένης προσωρινῶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν δι' αἵρετοκρισίας, ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς διοικήσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀφήνει τὴν κρίσιν μόνον τῶν μεγάλων ἐγκλημάτων, περὶ ἀπονομῆς ἠθικῶν μόνον ἀμοιβῶν εἰς ὅσους διακρίνονται εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας, περὶ ἀποζημιώσεων καὶ συντάξεων εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν θυμάτων πολέμου. Καταλήγων ἐξαίρει τὴν δύναμιν τοῦ ἠθικοῦ παράγοντος εἰς τοὺς ἀγῶνας, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ καὶ τὰ πολεμικὰ μέσα καὶ «*ὀμιλῶντας εἰς Γραικοὺς*» συμβουλεύει νὰ ὦσιν οὗτοι πεπληρωμένοι πάντοτε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς θυσίας καὶ ἀπὸ τὸ «*αἴσθημα τῆς δόξης*», τὸ ὁποῖον εἶχον οἱ πρόγονοί των.

Τὰς ἠθικὰς ταύτας παραινέσεις δὲν ἔπαυσεν ὁ Ἰγνάτιος νὰ ἐπαναλαμβάνη σχεδὸν ταυτοσήμους πρὸς τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ἡγέτας τῆς ἐπαναστάσεως καθ' ὅλα τὰ ἔτη τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἐπιστέλλων πρὸς αὐτοὺς ἐκ Πίζης μετ' ἀόκνου ἐπιμονῆς μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ βίου του (1828).

Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι καὶ ἄλλαι παρόμοιαι ἐγκύκλιοι ἐξαπελύθησαν ἐκ Πεισῶν πρὸς τοὺς ἡγέτας τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ Ἰωάννης Φιλήμων ἀναφέρει δύο εἰσέτι. Ἡ πρώτη ἐν εἴδει προκηρύξεως, ἀνυπόγραφος, ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου καὶ ἀπεστάλη

τοῦ νέου κράτους, τὸ ὁποῖον ἠλπίζε καὶ ἠῤυχετο νὰ προκύψῃ ἐκ τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνος :

«...Ὅταν ἐσυσταίνετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Πελοποννησιακὴ Διοίκησις, ἔπρεπε νὰ γενῆ καὶ δευτέρα σκέψις, διὰ νὰ συστηθῆ καὶ μία γενικὴ Ἐθνικὴ Προσωρινὴ Διοίκησις ἀπὸ ἀπεσταλμένους τῶν ἐλευθέρων τόπων, διὰ νὰ εὐρεθῆ ὁ τρόπος νὰ ἐνωθῶσι τὰ συμφέροντα ὅλου τοῦ γένους... διὰ νὰ ἠξεύρωσι τόσον οἱ ἔξω ὁμογενεῖς, ὅσον καὶ οἱ ξένοι, ποῦ πρέπει νὰ διευθύνωνται, ὅταν ἔχωσιν ἢ ὠφέλιμα πράγματα νὰ προβάλωσιν, ἢ βοήθειαν νὰ στείλωσι διὰ νὰ ἐμφραγῶσι τὰ στόματα τῶν ἐχθρῶν τοῦ Γένους, οἵτινες κηρύττουν τοὺς Γραικοὺς ἀποστάτας, ληστὰς καὶ φιλοταράχους καὶ διὰ νὰ μάθῃ τέλος πάντων ἡ Εὐρώπη, ὅτι ὑπάρχει Διοίκησις Γραικικὴ...» (Φιλήμωνος, Δ', σελ. 518). Ὑποπτεύω ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω γραμμῶν εἰργάζετο ὑπὲρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὁ ὀξυδερκέστατος καὶ πολιτικώτατος Μητροπολίτης.

εἰς τὴν Πελοπόννησον « πρὸς ἀντικατάστασιν βεβαίως τοῦ ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου κηρύγματος τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντιου »¹. Ἐκ τῆς προκηρύξεως ταύτης τοῦ Ἰγνατίου ὁ ὑψηλαντικὸς Φιλήμων, ὅστις ἀπέφυγε νὰ περιλάβῃ ταύτην εἰς τὴν συλλογὴν του, διέσωσεν εἰρωνευόμενος μόνον μικρὰν περικοπὴν ἔχουσαν οὕτω : « ... Κάλλιον ν' ἀποθάνετε μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας ὡς ἄνδρες, παρὰ νὰ σφάζεσθε ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ὡς πρόβατα ».

Δευτέραν ἐγκύκλιον — ἐνυπόγραφον πλέον — συνέταξεν ὁ Ἰγνάτιος τῆ 18/30 Νοεμβρίου 1821, ἣτις ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς Ἱεράρχας, τοὺς Ἀρχοντας καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ἀξιωματικοὺς τοῦ Πελοποννησιακοῦ στρατοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ὑπεδείκνυε τὴν ἄμεσον ἀνάγκην τοῦ σχηματισμοῦ ἐθνικῆς διοικήσεως. Ἐκόπτετο ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ διὰ τὴν σύστασιν νομίμου ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς τάξεως, ἀλλὰ κυρίως διὰ λόγους ἐντυλώσεων εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐτὰς, αἵτινες θεωροῦσαι τὴν ἐπανάστασιν « ὡς κίνημα Καρβουνάρι-κον »² ὑπῆρξαν τόσον δυσμενεῖς διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγῶνος.

Μετὰ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης ἀπέστειλεν ὁ Ἰγνάτιος εἰς Πελοπόννησον καὶ ἀντίγραφον καταστατικοῦ χάρτου, συντάγματος, ὅμοιον τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποστείλει καὶ πρότερον διὰ τοῦ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτου. Τὸ « Σχέδιον Προσωρινῆς Διοικήσεως » τοῦτο δὲν ἐσώθη, καθὼς ὅμως εἰκάζει ὁ Φιλήμων³ αἱ βάσεις τοῦ σχεδίου ἐκείνου οὐδόλως ἢ μικρὸν διέφερον τῶν βάσεων τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον ὁ Πολυχροσιάδης εἰσηγήθη εἰς τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην, ἐφ' ὅσον ὁ Πολυχροσιάδης ὡς γνωστὸν ἐνεπνέετο ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου.

Τὴν δευτέραν ταύτην ἐγκύκλιον, τὴν ὁποίαν ὁ Φιλήμων ἐδημοσίευσεν εἰς τὸν Δ' τόμον τῆς Ἱστορίας του, ἐνεπιστεύθη ὁ Ἰγνάτιος δι' ἰδιαιτέρας ἐπιστολῆς⁵ πρὸς τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανόν, τὸν ὁποῖον παρεκάλεσε νὰ τὴν ἀποστείλῃ ἐν ἀντιγράφῳ πρὸς πάντας τοὺς ἀποδέκτας, συνέστησε δὲ καὶ πρὸς τοῦτον θερμῶς νὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν ἄμεσον συγκρότησιν Ἐθνικῆς Διοικήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰγνάτιος ἐθεώρει ὡς μοναδικὸν μέσον ἵνα σωθῇ ἢ τε ἐπανάστασις καὶ ἡ Ἑλλάς.

1. Ἰω. Φιλήμωνος, ἐνθ' ἀν., τόμ. Δ', σελ. 347.

2. Αὐτόθι, σελ. 522.

3. Αὐτόθι, σελ. 349.

4. Αὐτόθι, σελ. 517 - 522.

5. Αὐτόθι, σελ. 522 - 523.

Β'

Καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τοῦ Ἰω. Καποδιστρίου προωρίζετο διὰ τὰ Σύμμικτα τοῦ Μάμουκα. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἄλλως τε ἀπέστειλε τοῦτο πρὸς τὸν Μάμουκαν ὁ Γεώργιος Πραΐδης ὁ χρηματίσας ἐπὶ μακρὸν γραμματεὺς ἐξ ἀπορρήτων καὶ ἀρχαιοφύλαξ τοῦ Ἁλ. Μαυροκορδάτου. Καθ' ἃ οὗτος ἀνακοινοῖ δι' ἐπιστολῆς του ἐξ Αἰγίου ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1836, τὸ ἔγγραφον τοῦ Καποδιστρίου γαλλιστὶ γεγραμμένον ἐστάλη εἰς Πίζαν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον, οὗτος δ' ἀπέστειλεν αὐτὸ πρὸς τὸν φίλον του Μαυροκορδάτον εἰς Μεσολόγγιον καὶ « ἐκεῖθεν ἀνεκοινώθη εἰς τοὺς προκρίτους τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος τὸν πρῶτον χρόνον τῆς Ἐπαναστάσεως ». Ἴδου ἡ πρὸς Μάμουκαν ἐπιστολὴ τοῦ Γ. Πραΐδου :

« Αἶγιον τῆ 18 7βρίου 1836

Φίλε Μάμουκα

Πρὸ πολλοῦ, πρὶν ταξιδεύσω, Σ' ἐπέστρεψα μίαν ἀπὸ τὰς προκηρύξεις Σου μὲ τὴν σημείωσιν πέντε σωμάτων συνδρομῶν καὶ ἐλπίζω νὰ τὴν ἔλαβες.

Ἀνακατώνων τὰ παλαιά μου κατάστιχα εὔρηκα ἐν ἔγγραφον περιεργον τὸ ὁποῖον μᾶς ἦλθεν εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐκεῖθεν διεκοινώθη εἰς τοὺς προκρίτους τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως — Τὸ πρωτότυπὸν τῆς εἶναι γαλλικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχω, ἀλλ' ἠμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι ἡ μετάφρασις εἶναι πιστὴ — Αὐτὸ εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ μακαρίτου Καποδίστρια πρὸς τὸν μακαρίτην μητροπολίτην Ἰγνάτιον. Ἐὰν στοχάζεσαι, ὅτι ἠμπορεῖ νὰ λάβῃ τόπον εἰς τὴν τρίτομον προσθήκην τῶν συλλογῶν Σου, δὲν πρέπει νὰ δημοσιεύσῃς τὰς σημειώσεις. Ἄν ὄχι εἰς τὰ ἄλλα μου γράμματα, εἰς τοῦτο ὅμως περιμένω ἀφενκα δύο λόγια ἀπάντησιν.

ὕγίαινε
ὁ φίλος
Γ. Π.».

Τὸ Καποδιστριακὸν τοῦτο ἔγγραφον, τόσον σύμφωνον καὶ μὲ τὰς ἰδικὰς του περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ Ὑψηλάντων ἀντιλήψεις, ἔστειλε πάραυτα ὁ Ἰγνάτιος εἰς Μεσολόγγιον πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον, περὶ τοῦ ὁποῖου ἄλλως τε ὁ Καποδίστριας ποιεῖται ἐν αὐτῷ εὔφημον μνεῖαν.

Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἔσπευσαν νὰ γνωστοποιή-

σουν τοῦτο ἐμπιστευτικῶς (πιθανῶς μετὰ τῶν σχολίων τὰ ὁποῖα συνέταξεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται κατωτέρω ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει) εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ἑλλάδος.

Ἀποστέλλων οὗτος τὸ ἔγγραφον τοῦτο τοῦ Καποδιστριαίου εἰς Πελοπόννησον γράφει πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Κουντουριώτας τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1821 :

« ... Ὁ καλὸς πατριώτης καὶ σοφὸς πολιτικὸς κόμης Καποδιστριαίας μᾶς συμβουλεύει αὐτὰ τὰ μέσα, καὶ ὑπόσχεται τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσίας· ἀλλὰ θὲ νὰ τὸν ἀκούσωμεν; Στέλλω σήμερον τὸ γράμμα του διὰ τοῦ πρίγκιπος Καρατζᾶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, διὰ νὰ τὸ δείξῃ μόνον, διότι δὲν πρέπει νὰ κομπρομεταρισθῇ ὁ ἄνθρωπος, καὶ παρεκάλεσα τὴν ἐκλαμπρότητά του, ἂν μάθῃ ὅτι εὐρίσκονται οἱ συμπατριῶταί Σας ἀκόμη εἰς τὴν Πελοπόννησον, νὰ τὸ στείλῃ μὲ πιστὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν κύριον Ὁρλάνδον, διὰ νὰ τὸ διαβάσῃ καὶ νὰ Σας ἀναγγείλῃ τὰ γραφόμενα. Ἐν συντόμῳ αἱ συμβουλαὶ του περιορίζονται εἰς τὰς ἐξῆς :

1^ο Νὰ ὀργανίσωμεν τοὺς ἐλευθερωθέντας τόπους μὲ σκοπὸν νὰ τοὺς προφυλάξωμεν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐχθρῶν, ἐξαιρέτως δὲ νὰ ἐπιμεληθῶμεν τὰς νήσους καὶ τὴν Πελοπόννησον.

2^ο Νὰ συγκεντρίσωμεν τὴν διοίκησιν εἰς ὀλίγας χεῖρας· ἐπιθυμεῖ νὰ ἠμπορούσαμεν νὰ ἔχωμεν ἓνα ἀρχηγόν, αὐτὸν ὅμως δὲν τὸν εὐρίσκει, διότι δὲν βλέπει τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφίνει ὅμως εἰς τὴν κρίσιν μας νὰ πασχίσωμεν νὰ τὸν εὔρωμεν.

3^ο Νὰ φυλάξωμεν τὰ παλαιὰ σχήματα τοῦ ἔθνους, καὶ νὰ ἀποφύγωμεν ἐπιμελῶς ὅσα μᾶς παρρησιάζουν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ὡς ὄργανα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐταιρειῶν.

4^ο Τὰ ψηφίσματα, καὶ ὅσα ἄλλα κοινὰ γράμματα γίνονται, νὰ εἶναι ἀπλᾶ, καὶ ὄχι πομπώδεις λέξεις ὡς αἱ Ὑψηλαντικαὶ προκηρύξεις.

5^ο Ἐπὶ τὸ παρὸν εἰς μόνην τὴν Ἀμερικὴν νὰ ἐμπιστευθῶμεν καὶ ὄχι εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις, ἕως ὅτου δὲν παρασυρθοῦν καὶ αὐταὶ κατὰ τῆς Τουρκίας, διὰ τῆς ἐπιμόνου παρακινήσεως τῆς Ρωσίας, ἧτις πραγματικῶς ἐπεχειρίσθη ἢ νὰ σύρῃ καὶ αὐτὰς, ἢ μόνη αὐτὴ νὰ ἀποδεχθῇ τὴν φροντίδα τοῦ νὰ παύσῃ τὰ θλίβοντα τοὺς ἀδελφοὺς τῆς χριστιανοῦς κακὰ.

Εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσω, ὅτι ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀνέκδοτα, καὶ τὰ ἐμπιστεύομαι εἰς τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς Κουντουριώτας.

Ἐάν ὁ κύριος Ὁρλάνδος προφθάσῃ νὰ διαβάσῃ τὸ γράμμα, θέλει Σᾶς εἰπεῖ καὶ τὰ περισσότερα»¹.

Ἡ μετὰ σπουδῆς γενομένη γνωστοποίησις τοῦ καποδιστριακοῦ ὑπομνήματος ἐν μεταφράσει πρὸς τοὺς ἐπισημοτέρους ἡγέτας τῆς ἐπαναστάσεως ἀπέβλεπε νομίζω εἰς τὸ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν θρύλον τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου, νὰ ἀπογυμνώσῃ τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην τῆς αἵγλης του ὡς Πληρεξουσίου τοῦ Γεν. Ἐπιτρόπου κ.λ., νὰ ἐνσπείρῃ εἰς τοὺς προκρίτους δυσπιστίαν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ὡς παράγοντος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ συνέπειαν νὰ ἐνισχύσῃ τὴν θέσιν τῶν Μαυροκορδατικῶν. Αὕτη ἦτο ἄλλως τε ἡ πρόθεσις καὶ τοῦ Καποδιστρίου καὶ τοῦ Ἰγνατίου, ἀμφοτέρων διακειμένων δυσμενῶς πρὸς τοὺς Ὑψηλάντας.

Ἴδου τὸ ὑπόμνημα τοῦ Καποδιστρίου :

« Τῇ 17 Ἰουλίου 1821 Ε.Π.

Ἡ θέσις τῆς Ρωσίας δὲν εἶναι πλέον ἄγνωστος, οὔτε εἰς τὴν Πόρταν, οὔτε εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις. Ἡ οἱ Τοῦρκοι ἔχουν τὴν θέλησιν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ νὰ παύσουν νὰ εἶναι Τοῦρκοι καὶ ἐπομένως θέλουν δεχθῆ καὶ βάλει εἰς προᾶξιν εἰλικρινῶς τὰς προτάσεις μας, καὶ τότε αἱ μὲ αὐτοὺς σχέσεις μας θέλουν εἶναι εὐσυμβίβαστοι μὲ τὰ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς καθήκοντα χρῆμας, καὶ θέλουν δυνηθῆ νὰ στερεωθοῦν καλύτερα, παρὰ ὅτι ἐστερεώθησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ἢ τὸ προᾶγμα εἶναι διαφορετικὸν καὶ τότε δὲν ἤμποροῦμεν, ἀλλ' οὔτε χρεωσιτοῦμεν νὰ ἔχωμεν καμμίαν σχέσιν φιλίας μὲ τὴν Πόρταν. Ἐάν ὑποτεθῆ τὸ δεύτερον, αἱ συμμαχικαὶ δυνάμεις ἔχουν νὰ ἴδουν ἂν ταῖς συμφέρον ν' ἀφήσουν εἰς μόνην τὴν Ρωσίαν τὴν φροντίδα νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν Ἀνατολήν, ἢ νὰ συναγωνισθοῦν μὲ αὐτήν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ νὰ ἐλευθερώσουν, ἴσως διὰ πάντα, τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν μουσουλμανικὴν θεοβλάβειαν καὶ βαρβαρότητα.

Ταῦτα τὰ ἐμβριθῆ ζητήματα θέλουν ἀποφασισθῆ ἀπὸ τὰς ἀποκρίσεις τῶν Αὐλῶν, ὅπου προσμένομεν, καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἰδίων ζητημάτων θέλουν συνεισφέρει οὐσιωδῶς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Βαρώνου Στρογονόφ^(α).

Εἶναι βέβαια δυσκολώτατον νὰ προβλέψωμεν ἐν μέλλον, τὸ ὅποιον φαίνεται νὰ κρέμεται ἀπὸ τόσα συμφέροντα, γνώμας καὶ περιστάσεις ποικίλας. Ἐάν ὅμως τὰ προηγούμενα ἤμποροῦν νὰ δεικνύουν κάποιον

1. Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου (1821 - 1832) ... ὑπὸ Ἄ. Λιγνοῦ, Α', σελ. 38 - 39.

συμπερασμόν, ὅσα γνωρίζομεν μᾶς κάμνουν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ Τουρκικὴ διοίκησις ποσῶς δὲν δύναται εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐπιστρέψῃ οἰκειοθελῶς ἐκεῖ, ὅπου εὐρίσκετο πρὸ τῶν συμβεβηκότων τοῦ Μαρτίου, τόσον ὡς πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν Ρωσίαν, δύναμιν, ἣτις χρεωσιεῖ ἀναγκαίως νὰ θέλῃ τὴν ἄσειστον διατήρησιν τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων, τὰ ὅποια | αἱ συνθῆκαι ἐγγυῶνται εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους τῆς ἐν Τουρκίᾳ.

Ἄλλ' ἂν ἴσως πρόπει βιαίως νὰ ξαναγίνῃ Τουρκικὴ διοίκησις ὅτι ἦτον, ἀμφιβάλλω ἀκόμη, ὅτι ἠθικὴ δύναμις καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον ἠθικὴ δύναμις ξένη ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ τοιαύτην ἀσυνήθιστον μεταβολήν· μόνη ἢ ὑλικὴ δύναμις ἢ ἡ δύναμις τῶν ὄπλων ἔχει ταύτην τὴν ἰσχύν. Τοιαύτη εἶναι ὁμοίως ἡ παροῦσα κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐν Τουρκίᾳ, ὥστε μία παροῦσα δύναμις, ἀφοῦ ἅπαξ παρορησιασθῇ, δὲν θέλει εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῇ, παρὰ ἐκεῖ ὅπου ἠμπορεῖ, καὶ ὅπου πρόπει νὰ σταθῇ, δηλ. ἐκεῖ, ὅπου δὲν θέλει ἔχει πλέον ἐχθροὺς νὰ πολεμήσῃ^(β).

Ὅλα μὲ φαίνεται νὰ συντρέχουν εἰς ταύτην τὴν μεγάλην λύσιν· καὶ αὐταὶ αἱ δυστυχίαι, τὰς ὁποίας οἱ Ἑλληνες ἔπαθαν εἰς τὰς Ἡγεμονίας θέλουν συνεισφέρει μεγάλως νὰ τυφλώσουν ἐπὶ μᾶλλον τοὺς Τούρκους περὶ τῆς θέσεώς των^(γ). Πιστεύουν πάντοτε ὅτι ἡ Ρωσία δὲν δύναται τίποτε, ἐπειδὴ αἱ ἄλλαι δυνάμεις δὲν θέλουν τὴν συγχωρήσει νὰ θελήσῃ μήτε νὰ δυνηθῇ, παρὰ κατὰ τὴν θέλησίν των· καὶ ἐντεῦθεν ὀρμώμενοι οἱ Τοῦρκοι θέλουν αὐξήσει τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὴν ἀνθάδειάν των, πέραν παντὸς ὅρου· ὁ Θεὸς θέλει κάμει τὰ ἐπίλοιπα.

Ἐκεῖνο, ὅπου ἠμπορῶ νὰ σᾶς εἶπω ἐν τοσοῦτω, Κύριέ μου, εἶναι, ὅτι ἡ Προυσία, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὰς συνομιλίας μας, ἐφάνερωσε τὴν προθυμίαν τῆς, εἶναι διόλου τῆς γνώμης μας, καὶ τὸ περισσότερον, κηρύττει, ὅτι εἶναι ἐτοιμὴ νὰ συναγωνισθῇ μὲ ἡμᾶς καὶ μὲ τὰς ἄλλας συμμαχικὰς δυνάμεις^(δ).

Κάθε ἡμέρα ἠμπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ εἰδήσεις ἀποφασιστικὰς. Ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἐλάβαμεν ἀπὸ τὰς Ἡγεμονίας, ἀναγγέλλουν τὴν διάλυσιν τοῦ στρατεύματος τοῦ Πρίγκιπος Ὑψηλάντου.

Φρονῶ καθὼς καὶ σεῖς, Κύριέ μου, ἐκάμαμεν ὅτι ἠμπορέσαμεν, διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας τὰς δυστυχίας, αἱ ὁποῖαι τὴν θλίβουν· οἱ ἀγῶνες μας ἐσιτάθησαν ἀνωφελεῖς. Ἡ Ἐπανάστασις ἄρχισε νὰ κάμνῃ ταχείας προόδους· μόνον κακοὶ ἢ ἀμαθεῖς ἠμποροῦν | νὰ θεωρήσουν τὰ εἰς τὰς Ἡγεμονίας γινόμενα ὡς δεῖγμα τῶν γενησομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ Ἀλβανίαν, ἢ εἰς τὰς Νήσους τοῦ Ἀρχι-

πελάγους. Οἱ Μολδανοὶ καὶ Βλάχοι ἔμειναν δι' ὅλου ξένοι εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Πλὴν τί κοινὸν εἶναι μεταξὺ τούτων καὶ τῆς καταστιάσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἀρχιπελάγους; Ὁ κάθε ἄνθρωπος, ὅστις ἐπῆρε τὰ ὄπλα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔχει ἓνα τάφον, μίαν οἰκίαν, μίαν γενεὰν νὰ ὑπερασπισθῇ ὁ κάθε ναύτης, εἰς τὴν παροῦσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ἔχει ἢ νὰ νικήσῃ ἢ νὰ ἀποθάνῃ, ἔξω ἂν οἱ ναῦταιί μας διεφθάρησαν δι' ὅλου. Δὲν βλέπω λοιπὸν πιθανότητα διαλλαγῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἢ μόνῃ, ἢ ὁποία ἤθελε φανῆ ὀλίγον δυνατὴ, ἤθελεν εἶναι ἀποτέλεσμα ξένης μεσιτείας, καὶ μάλιστα ἂν ἡ Ρωσία ἦτον ἢ μεσιτεύουσα. Ἐξω τούτου, πρέπει νὰ νικήσωμεν ἢ ν' ἀποθάνωμεν. Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν ἔχουν σήμερον εἰπέροπε χρείαν μιᾶς καλῆς καὶ σοφῆς ὁδηγίας, καὶ ποῦ θέλουν τὴν εὔρει οἱ δυστυχεῖς! Δὲν ἀμφιβάλλω περὶ τῆς ὁδηγίας, τὴν ὁποίαν θέλετε τοὺς δώσει, Κύριέ μου, μὲ τὰς συμβουλὰς σας. Ἄν ἤμουν ἐλεύθερος, καὶ ἂν ἤμποροῦσα, καθὼς εὐρίσκομαι, νὰ μοιρασθῶ εἰς δύο, βέβαια δὲν ἤθελα ἀποφύγει νὰ τοὺς εἶπω καθαρά, πῶς θεωρῶ τὰ χρέη, τὰ ὁποῖα ἔχουν νὰ ἐκπληρώσουν, καὶ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐκπληρώσουν ἐπὶ ποινῇ θανάτου, καὶ τὸ χειρότερον θανάτου ἀνηλεοῦς (ε). Θέλομεν εἶσθαι καταδικασμένοι, Κύριέ μου, νὰ ἀκούσωμεν νὰ συγκριθοῦν οἱ συμπατριῶταί μας μὲ τοὺς Νεαπολίτας καὶ Πιεμοντίτας. Ἡξεύρω, ὅτι οἱ ἐδικοὶ μας θέλουν μὲ εἶπει. Διὰ τί λοιπὸν δὲν διαμοιράζεσαι; ἢ διὰ τί δὲν δίδεσαι ὀλόκληρος εἰς τὴν πατρίδα σου; Ἡ ἀπόκρισίς μου εἶναι εὐκόλος· (Αὐν) εἶμαι μικρός, διὰ νὰ μοιρασθῶ, καὶ μοιραζόμενος ἤθελα ἀξίζει ὀλιγώτερον τοῦ μηδενὸς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἤθελα τοὺς βλάψει. Βον μένω εἰς τὸν τόπον μου καὶ θέλω μείνει ἐν ὅσῳ θέλω ἐλπίζει νὰ τοὺς εἶμαι ὠφέλιμος. Ὅποῖαν ἡμέραν ἴδω, ὅτι τὰ χρέη τοῦ ὑπουργήματός μου εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὰ χρέη τὰ ὁποῖα μὲ ἀπαιτεῖ
 2ν ἢ πατρίς, πιστεύσατέ με, Κύριέ μου, ὅτι δὲν θέλω ἀναβάλει οὐδεποσῶς ν' ἀκολουθήσω τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ πᾶς τίμιος ἄνθρωπος (ς).

Ἄφοῦ σᾶς ἔκαμα τὴν ἐξομολόγησίν μου, συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς εἶπω τί στοχάζομαι περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐκδουλεύσεων, τὰς ὁποίας ἠμπορεῖτε νὰ κάμετε πρὸς τοὺς συμπατριώτας μας, μένων ὅπου εἴσθε, ἕως ὅτου νὰ μάθωμεν, ποῦ καὶ πῶς ἡ Πρόνοια θέλει μᾶς ὁδηγήσει εἰς τὸν δρόμον τῶν χρεῶν μας (ς).

Δὲν ἀγνοῶ τὴν ἐξοδὸν τοῦ Π(ρίγκιπος) Μ(αυροκορδάτου), καὶ τὸν ἐπαινω· ὅτι παρόμοιον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ, εἶναι τίμιον καὶ ὠφέλιμον (η). ἀλλὰ χρειαζόμεθα περισσότερον· πρέπει νὰ διδάξωμεν τοὺς

ἀνθρώπους, οἵτινες κυβερνοῦν τὰ πράγματα εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ Ἑλλάδα, ὅτι πρῶτον χρέος τῶν εἶναι νὰ στήσουν εἰς ἰσχυρὰν βάσιν τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου· ἀντὶ νὰ ἐκτείνουν τὴν ἐνέργειαν, πρέπει νὰ τὴν συγκεντρώσουν· ἀντὶ νὰ διασπείρουν τὰς δυνάμεις, πρέπει νὰ τὰς ἐνώσουν, νὰ τὰς κατασκευάσουν καὶ νὰ τὰς ὑποβάλουν εἰς ἰσχυρὰν παιδείαν. Ἡ πληθὺς τῶν ἀρχηγῶν γεννᾷ πληθὺν συμφερόντων καὶ ἐκεῖθεν προκύπτει ἡ διάστασις τῶν γνώμῶν καὶ ἡ ἐξασθένεισι τῆς ἠθικῆς καὶ στρατιωτικῆς δυνάμεως· τότε αἱ ἀτυχίαι εἶναι ἀφευκτοί· Ὁ τῶν Ἑλλήνων πολέμιος εἶναι εἷς καὶ οἱ βοήθοί του τείνουν ἀκόμη νὰ ἐνδυναμώσουν τὴν φοβερὰν του ἐνότητα.

Εἶναι πληθὺς ἀρχηγῶν, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ματαίως ζητοῦν ἀκόμη μεταξὺ τῶν τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ὁ μόνος ἀρχηγός. Τὸ ὁμολογῶ· πλὴν χρειάζεται μὲν κάθε τρόπον νὰ εὐρωμεν ἢ νὰ ζητήσωμεν αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸν τὸν μόνον ἀρχηγόν⁽³⁾· χωρὶς τούτου δὲν κατορθοῦται τίποτε· οἱ κίνδυνοι θέλουν πλησιάζει, καὶ δὲν θέλει εἰσθαι πλέον καιρὸς νὰ συνδράμωμεν τὴν δυστυχῆ μας πατρίδα. Ἐξετάσατε, Κύριέ μου, τὸ ἀπειρον τοῦτο ζήτημα καὶ μὴν ἀμελήτε κανὲν ἀπὸ τὰ δυνατὰ σας μέσα διὰ νὰ τὸ λύσετε ὅσον ταχέως καὶ ὠφελίμως ἠμπορεῖτε.

Πολλοὶ ἐλπίζουν, ὅτι τὰ φρονήματά μου περὶ τοῦ ἀπείρου τούτου ζητήματος εἶναι ὅμοια μὲ τὰ τῆς διοικήσεως, τὴν ὁποίαν δουλεύω· ἢ
 3r ὅτι, ὅπως γυρίσουν | τὰ πράγματα, ἡ διοίκησις αὕτη δὲν θέλει τὰ ἀποδοκιμάσει ποτέ, ἐπειδὴ ἐγὼ τὰ ἔδωκα.

Ἄς ἐννοηθῶμεν μίαν φορὰν διὰ πάντοτε περὶ τοῦ οὐσιώδους τούτου πράγματος. Ἡ Ρωσία ἀπεδοκίμασε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἡ ἐπανάστασις ἄρχισεν οὕτως, ὥστε ἡ Ρωσία δὲν ἠμποροῦσε καὶ δὲν ἔπρεπε μήτε νὰ σιωπήσῃ μήτε νὰ ἐπικυρώσῃ⁽⁴⁾. ἠμπορεῖ νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς τὰς συνεπείας τῆς, μὲ σκοπόν, νὰ τὰς κάμῃ νὰ εὐτυχήσουν; δὲν ἠμπορεῖ βέβαια^(*), παρ' ὅταν βιασθῇ ἀπὸ κραταιὰν ἀνάγκην· ἀπὸ ἀνάγκην ἀνυπόστατον. Αὕτη ἡ ἀνάγκη θέλει εἰσθαι κραταιὰ καὶ ἀνυπόστατος, ὅταν ἀποδειχθῇ, ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Τουρκίαν, διὰ μέσου τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, μία κατάστασις εὐσυμβίβαστος μὲ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης. Ἄν τεθῇ τοῦτο τὸ πρόβλημα, οἱ Τοῦρκοι δὲν θέλουν πολεμηθῆ πλέον κατὰ χάριν τῆς ἐπαναστάσεως· θέλουν πολεμηθῆ διὰ νὰ παύσῃ ἡ ἀταξία, τὴν ὁποίαν ἡ Πόρτα προκαλεῖται, ἀκολουθοῦσα κατὰ τῶν Χριστιανῶν σύστημα ὀλέθριον καὶ αἵματος^(λ).

Εἰς τὸ ἰδιαίτερόν μας καὶ ἀκούοντες μόνον τὰ αἰσθήματά μας,

ἠμποροῦμεν νὰ εἴμεθα καταπεισμένοι, ὅτι ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἐδόθη ἤδη εἰς τοὺς Τούρκους· καὶ ἔξω μόνον ἂν ἀλλάξουν φύσιν, ἢ ἂν αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις γίνουν αὐταὶ Μουσουλμάναι, δὲν θέλει εἶσθαι πλέον δυνατὸν νὰ ἀνακληθῇ διὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν Τουρκίαν μία κατάστασις εὐσυμβίβαστος μὲ τὴν ὑπαρξιν τῶν ὑπ' αὐτὴν Χριστιανῶν. ἀλλ' ἠμποροῦμεν νὰ καταπεισθῶμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἄλλαι ὑπόκεινται εἰς τὴν αὐτὴν πεποίθησιν; Ἐπειδὴ εἴμεθα πεπεισμένοι ἡμεῖς, χρειάζεται νὰ καταπεισθοῦν καὶ αὐταί· καὶ εἰς τοῦτο καταγιγνώμεθα, ἴσως ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπὸν μας. Ἄλλ' ἡ Πρόνοια θέλει τὸ ἀποφασίσαι καὶ θέλομεν μάθει, ἂν τὸ ἀποφασίζη, εὐθὺς ἀφοῦ γνωρίσωμεν τὰς ἀποκρίσεις τῆς Πόρτας εἰς τὴν ἀναφορὰν μας^(μ). |

3v Ἔως τότε ἡ Αὐλὴ τῆς Ρωσίας δὲν ἠμπορεῖ, εἰμὴ νὰ οἰκτείρη τὴν ἐπανάστασιν, καὶ νὰ μείνῃ δι' ὅλου ξένη εἰς ὅλας τὰς συνεπείας.

Περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων μου φρονημάτων, τὰ συνάγω εἰς μίαν μόνην γνώμην· νὰ κάμωμεν ὅλα τὰ δυνατὰ νὰ φυλάξωμεν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους· νὰ συστήσωμεν μίαν ἰσχυρὰν καὶ καλὴν κυβέρνησιν· νὰ ἐμφανίσωμεν εἰς τὸν πολιτικὸν κόσμον τὸν τόπον μας μὲ τὴν ἐθνικὴν του σιολήν, καὶ χωρὶς νὰ δανεισθῶμεν κανὲν σχῆμα τῶν νεωτέρων, ἀλλ' οὔτε τὴν γλῶσσαν των^(ν).

Νὰ διαφυλάξωμεν τὸν τόπον, ὃ ὁποῖος ἠλευθερώθη ἤδη ἀπὸ τὸν Ὀθωμανικὸν ζυγόν. Δὲν ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ ὃ τι εἶπον ἀνωτέρω.

Νὰ συστήσωμεν μίαν ἰσχυρὰν καὶ καλὴν κυβέρνησιν· καταγιγνώμενοι εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, δὲν πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν μίαν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ νὰ κινήσωμεν ἀπὸ ἓν πρῶγμα. Ποῖον εἶναι τοῦτο; Ἡ Πελοπόννησος ἐπέστρεψε πάλιν εἰς ἑαυτήν· τὸ πρῶτον συμφέρον καὶ πρῶτον χρέος της εἶναι νὰ προφυλαχθῇ διὰ πάντα ἀπὸ τὸν συντριβέντα ζυγόν.

Πολιτευομένη λοιπὸν πρέπει νὰ σκοπῇ κυρίως τοῦτο τὸ τέλος. Κάθε ἄλλος σκοπός, πᾶσα ἄλλη θεωρία ἠθελεν εἶσθαι κατὰ τὸ παρὸν ὑποθετικὴ, καὶ πάντοτε θέλει ἔχει τὸν δεύτερον λόγον.

Ἐν ὅσῳ ὁ ἐχθρὸς εἶναι εἰς τὴν Εὐρώπην, πρέπει νὰ προφυλαττώμεθα, καὶ διὰ νὰ προφυλαχθῶμεν, πρέπει νὰ εἴμεθα δυνατοί. Ἀλλὰ δύναμις δὲν γίνεται παρὰ συγκεντριζομένων ὅλων τῶν μέσων, καὶ ἐνεργουμένων μονοειδῶς. Τὸ ἐπαναλαμβάνω· αὕτη ἡ διεύθυνσις δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔχη ἄλλον σκοπὸν, παρὰ τὴν φύλαξιν τοῦ ἀποκηθέντος καλοῦ. Στοχάζομαι λοιπὸν, ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν δημοσίων δυνάμεων εἰς τοὺς ἠλευθερωθέντας τόπους πρέπει νὰ εἶναι ἀπλουσιότης καὶ ὅσον τὸ δυνατὸν παρομοία μὲ τὴν παλαιάν των κατασκευήν. Οἱ νεωτερισμοὶ

θέλουν κάμει περισσότερον κακὸν παρὰ καλόν. Ὁ τόπος πρέπει νὰ |
 4v ἔχη μίαν διοίκησιν, τί μέλει ἂν αὐτὴ ἢ διοίχησις ἔχη τοιοῦτον ἢ ἄλλο
 σχῆμα; Ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι καλὴ καὶ ἰσχυρά. Εἰς ὅλους τοὺς καιροὺς
 ἢ τῆς Ἑλλάδος διοίχησις ἦτον πραγματικῶς ἐπιτροπικὴ (representa-
 tive) ⁽⁵⁾. ὅσοι ἄνθρωποι εἶχον ὑπόληψιν ἀπὸ τοὺς συμπαιριώτας των,
 ἔμβαινον εἰς τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων. Ἄλλοτε ἢ μόνη των φρον-
 τὶς ἦτον, πῶς νὰ ὑπακούουν καὶ πῶς νὰ ὑποφέρουν τὴν Ὀθωμανικὴν
 μάστιγα· σήμερον πρέπει νὰ ζητήσουν τοὺς τρόπους τοῦ νὰ ἔχουν τὸν
 λαὸν εὐπειθοῦντα, διὰ νὰ τὸν φυλάξουν πάντοτε ἐλεύθερον ἀπὸ τὸν
 συντειριμμένον ζυγόν. Μὲ φαίνεται, ὅτι τοῦτο εἶναι εὐκολώτατον, ἂν
 οἱ ἄρχοντες τῶν διαφόρων τόπων εἶναι νοήμονες, καὶ μάλιστα ἀφιλο-
 κερδεῖς. Ἄς ἀποφύγουν ὅσον τὸ δυνατὸν πᾶσαν πομπώδη ὀνομασίαν
 καὶ ὅλους τοὺς μεγάλους λόγους, τῶν ὁποίων ἐσχάτως οἱ Ἰταλοὶ παρέ-
 στησαν τὸ γελοῖον δράμα. Ἐχομεν χρεῖαν νὰ ἐνδυναμώσωμεν τὸν
 ἐχθρόν; τὸν ἐνδυναμώνομεν, ὁσάκις μὲ τὴν πολιτείαν ἢ μὲ τοὺς λόγους
 δικαιώνομεν τὴν καθ' ἡμῶν συκοφαντίαν. Χαρακτηρίζουν τὴν ἐπανά-
 στασιν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἔργον αὐτόχρομα τῶν Ἰταλικῶν, Γερμανικῶν
 καὶ Γαλλικῶν ἐταιρειῶν. Ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶναι ψευδής· τοῦλάχιστον
 δὲν τὴν βοηθεῖ καμμία ἀπόδειξις ⁽⁶⁾. ἐν τοσοῦτῳ αὐτὴ πιέζει τὸ ἔθνος
 μας. Αἱ ἀνόητοι προκηρύξεις τοῦ Ὑψηλάντιου ἐδικαίωσαν πολλὰ τοὺς
 ἐχθρούς μας (καὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ Τούρκοι ἐχθροὶ μας) νὰ σημειώ-
 σουν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὡς περισπασμόν, τὸν ὁποῖον οἱ Ἰακω-
 βῖνοι τῆς Εὐρώπης ἐνήργησαν πρὸς βοήθειαν τῶν ὀλεθρίων σκοπῶν
 των κατὰ Ἰταλίας, Γερμανίας καὶ Γαλλίας. Συμφέρει τὰ μέγιστα
 ν' ἀναιρεθῇ ἢ συκοφαντία καὶ οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα προὔχοντες ἤμπο-
 ροῦν εὐκόλως νὰ τὸ κατορθώσουν διὰ τῶν προφυλάξεων, τὰς ὁποίας
 σχεδιάζω ἀκολούθως.

Αον Νὰ πολιτεύσουν τοὺς ἐλευθερωθέντας τόπους μὲ μόνον
 4v σκο|πὸν μικρᾶς προφυλάξεως πάσης ἐπιδρομῆς, τόσον ἀπὸ μέρους τῶν
 Τούρκων, ὅσον ἀπὸ μέρους τῶν Αὐλῶν, αἱ ὁποῖαι προτιμοῦν τὴν Μου-
 σουλμανικὴν δύναμιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Οἱ Τούρκοι θέλουν ἐνεργήσει διὰ τῶν ὄπλων καὶ ἔτι πλεον διὰ
 τῆς διαφθορᾶς· αἱ ἄλλαι δυνάμεις μὴ δυνάμεναι φανερὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ
 τοὺς Τούρκους εἰς τὰ δυναστικά κινήματα, θέλουν συμπράξει μὲ αὐτοὺς
 διὰ τὸ αὐτὸ τέλος, μεταχειριζόμεναι τὴν διαφθοράν.

Βον Διὰ νὰ συστηθῇ ἢ διοίχησις ὥστε νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τόσους
 κινδύνους, πρέπει νὰ συγκεντρωθῇ ἢ πραγματικὴ δύναμις εἰς ὀλίγας
 χεῖρας, ἂν ὄχι εἰς χεῖρας ἐνός. Ὁ λαὸς πρέπει νὰ μετέχη τῆς διοικη-

σεως διὰ τῆς συγκαταθέσεώς του καὶ κατὰ τοὺς ἀνέκαθεν συνηθισμένους καὶ ἔθνικοὺς τρόπους (π).

Γον Τὰ παλαιὰ σχήματα ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθοῦν ἐπιμελῶς ἐπὶ τέλει ὠφελείας, καὶ νὰ μὴ δικαιώσωμεν, καθὼς εἶπα ἄνωτέρω, τὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων διεσπαρμένας φήμας ὡς τυφλῶν ὀργάνων τῶν Εὐρωπαϊῶν σιασιαστῶν.

Δον Ἄν αἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦν, ὥστε καὶ αἱ νέαι διοικήσεις τῶν ἐλευθερωθέντων τύπων νὰ δώσουν δημόσια ψηφίσματα, ἄξια νὰ παρορησιασθοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐπιθυμητὸν ἦτον νὰ παρορησιάσουν εἰς ἅπλῃν καὶ ἔθνικὴν γλῶσσαν· πρέπει νὰ λέγουν τὰ πράγματα χωρὶς φράσεις καὶ μὲ δύναμιν καὶ ἀξίωμα· Ὅσον ὀλίγα ὁμιλοῦμεν, τόσον περισσότερα πράττομεν· ἀλλὰ ἂν γράφωμεν πολλὰ καὶ πολλὰ ἂν διακροτιῶμεν, ἀναγγέλλομεν ὅτι δὲν ἠξεύρομεν καὶ οὐ δὲν ἠμποροῦμεν τίποτε νὰ πράξωμεν.

Εον Ἡ τελευταία προφύλαξις εἶναι, νὰ μὴ κάμωμεν κατὰ τὸ παρὸν προβλήματα εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς ξένας αὐτάς, ἔξω ἀπὸ τὰς Ἐνωμένας Ἐπαρχίας τῆς Ἀμερικῆς· λέγω κατὰ τὸ παρὸν, ὅτι, ἂν τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐξειάζεται τώρα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀποφασισθῇ, ἢ θέσις ἀλλάξει (ε). ἔως τότε, ἂν αἱ προτάσεις τῶν Ἑλλήνων ἐγίνοντο δεκταί, ἤθελε μένει νὰ ἠξεύρωμεν, ἂν μία ξένη Αὐτὴ | ἤθελε μόνη ἐπιχειρισθῇ νὰ πραγματευθῇ μὲ αὐτούς, ἔχουσα διάθεσιν καθαρὰν. Ὅμως ἂν μία ξένη Αὐτὴ ἔκαμνεν ἀφ' ἑαυτῆς προβλήματα, τότε ἤθελεν εἰσθαι ἀνοησία νὰ τ' ἀποροίψουν. Ἄλλ' ἀκόμη δὲν εἴμεθα εἰς τοιαύτην ὕψωσιν· θέλομεν τὴν φθάσει (σ), καὶ διὰ νὰ τὴν φθάσωμεν, πρέπει νὰ ἀγωνιζώμεθα ».

Σημειώσεις Ἀλ. Μαυροκορδάτου εἰς τὸ πρὸς τὸν Ἰγνάτιον ἀποσταλὲν ὑπόμνημα τοῦ Ἰ. Καποδιστριαίου.

(α) Αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα εἶναι γνωστὰ ἤδη· διότι ἡ Πόρτα, καθὼς ἄριστα προεῖδεν ὁ βαθὺς αὐτὸς πολιτικός, ἀπέρριψε τὰ προβλήματα τῆς Ρωσίας, καὶ ὁ Βαρὼν Στρογονῶφ ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ.

(β) Ὁρθότατος συμπερασμός, καὶ τοσοῦτον μᾶλλον ὠφέλιμος δι' ἡμᾶς, καθ' ὅσον προμηνύει τὴν τελείαν ἀποδίωξιν τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴν Εὐρώπην.

(γ) Ὅταν ἐγράφετο αὐτὸ τὸ γράμμα, ἀκόμη ἀγνοοῦντο τὰ μετὰ ταῦτα συμβάντα εἰς τὴν Βλαχίαν, καὶ τὸ καύσιμον τοῦ Βουκουρεστίου, τὰ ὁποῖα ἔτι μᾶλλον ηὔξησαν καὶ τὰ δίκαια τῆς Ρωσίας καὶ τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς οἰκονομίας μὲ τὴν Τουρκίαν.

(δ) Ὅταν ἡ Προυσία ἐσυμφώνησεν οἴκοθεν, ἐπεται νὰ γίνῃ ἐν τῶν δύο, ἢ καὶ ἡ Αὐστρία νὰ παρασυρθῇ, ἢ διὰ νὰ πείσῃ τὴν Προυσίαν νὰ μὴν ἀνακατωθῇ, νὰ μείνῃ ἀδιάφορος καὶ αὐτὴ, καὶ νὰ ἀφήσῃ μόνην τὴν Ρωσίαν· τοῦτο τὸ δεύτερον μὲ φαίνεται δυσκολώτερον.

(ε) *Εἶθε νὰ ἀκουσθῆ καὶ νῶρα. Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ πιστεύσωμεν· κρίνει μακρόθεν ὁ καλὸς καὶ σοφὸς Πατριώτης, καὶ δὲν ἤλθε νὰ ἰδῆ τὴν κατάστασίν μας.*

(ς) *Εἶθε νὰ ἠμποροῦσε νὰ ἔλθῃ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ· πλὴν εἶναι βέβαιον ὅτι μᾶς εἶναι χρησιμώτατος ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται, καὶ ὠφελεῖ πολὺ περισσότερον παρὰ ἂν ἦτον ἐδῶ, ὅπου ἴσως οὔτε ἤθελον ἀκούει τοὺς λόγους του.*

(ζ) *Ὁ σεβαστὸς γέρον εἶχε γράψει πρὸς τὸν φίλον του τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα· τὸ δὲ νὰ ἐμποδίξῃ ὁ καλὸς πατριώτης, δὲν στοχάζομαι νὰ εἶναι δι' ἄλλο τέλος, εἰμὴ διὰ νὰ λάβῃ προσταγὴν νὰ συνακολουθήσῃ τὰ ρωσικὰ στρατεύματα, ὅταν αὐτὰ εἰσβάλουν εἰς τὴν Τουρκίαν.*

(η) *Ὁ ἴδιος Μαυροκορδάτος τὸν εἶχε γράψει, λέγων ὅτι, ἂν καὶ δὲν ἐνέκρινεν ἂπ' ἀρχῆς τὸ πρᾶγμα, ὅταν ὁμως ἐκινήθῃ, στοχάζεται χρέος του τὸ νὰ καταβῆ εἰς τὴν Πατρίδα.*

5v (θ) *Ὅσοι ἀγαποῦν τὴν Πατρίδα καὶ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ζυγόν, ἄς σκεφθῶσιν ἀκριβῶς αὐτοὺς τοὺς λόγους τοῦ καλοῦ πατριώτου. Τοιοῦτον ἄνθρωπον ἐκ μὲν τῶν ξένων βλέπω τὸν Πρίγκηπα Εὐγένιον· ἐκ τῶν ὁμογενῶν μας τὸν γράφοντα τὸ παρὸν, ὅστις, μ' ὄλον ὅτι μᾶς εἶναι ἀναγκαῖος ἤδη ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται, ὅταν ὁμως ἀποφασισθῶσι τὰ τῆς Εὐρώπης κινήματα, ὥστε νὰ κηρυχθῆ ὁ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος, τότε ἠμπορεῖ (νὰ) χρησιμεύσῃ περισσότερον ἐδῶ, παρὰ ἐκεῖ· ἀλλὰ ἐπὶ τὸ παρὸν τί νὰ γίνῃ; δὲν ἠξεύρω ἄλλο, εἰμὴ ἐκεῖνο ὁποῦ συμβουλεύει κατωτέρω· νὰ συγκεντρίσωμεν τὴν δύναμιν εἰς χεῖρας ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρων ἀνθρώπων, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐκλογὴν καλῶς νὰ προσέξωμεν.*

(ι) *Στοχάζομαι, ὅτι δὲν ἠμποροῦσε καθαρώτερον νὰ ἐκφρασθῆ ὁ ἄνθρωπος.*

(κ) *Ἄρα ἐν ὅσῳ ἀκολουθοῦμεν τὸν αὐτὸν τύπον τῆς ἐταιρικῆς ἐπαναστάσεως, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐλπίσωμεν τὴν ἄμεσον βοήθειαν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν.*

(λ) *Εἶναι λοιπὸν φρόνιμον τὸ νὰ κηρύττωμεν ἡμεῖς τὴν Ρωσίαν, ἐνῶ οὔτε καταγινόμεθα καὶ νὰ κάμωμεν τὰ ὅσα πρέπει διὰ νὰ ἠμπορῆ νὰ μὴ καταδικάζῃ τὴν ἀποστασίαν ἢ Ρωσία;*

(μ) *Αὐταὶ αἱ ἀποκρίσεις οὔτε ἐδόθησαν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ Πρέσβυς· ὅθεν ἐλύθη τὸ πρόβλημα.*

(ν) *Μὲ φαίνεται, ὅτι ἐκφράζεται καθαρά, καὶ δὲν εἶναι χρεῖα σχολίων· ἄς ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν τὴν γνώμην του.*

(ξ) *Δηλαδὴ τὸ κάθε μέρος εἶχε τοὺς παραστάτας του, τοὺς Προεσιτώτας του, κτλ.*

(ο) *Ἡμεῖς ἀντὶ νὰ ἀναιρέσωμεν τοῦτο, καταγινόμεθα νὰ δώσωμεν ἀποδείξεις εἰς τοὺς ἐχθροὺς μας.*

(π) *Ἐξήγησιν εἰκάζω ποίαν ἐννοεῖ κατὰ τὸ παρὸν συγκατάθεσιν τοῦ λαοῦ· τὴν σιωπηλήν, οἷα ἐσυνηθίζετο.*

6r (ρ) *Δηλ. τώρα ὅτε (ὁ) πρέσβυς τῆς Ρωσίας ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἠμποροῦμεν νὰ κάμωμεν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν· καὶ ἂν μετ' ὀλίγον πληροφορηθῶμεν, ὅτι ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη ἐπισήμως, καὶ ὅτι συμμετέχουν καὶ ἄλλαι δυνάμεις, ἠμποροῦμεν νὰ στείλωμεν πρεσβείαν καὶ πρὸς αὐτάς· ἀλλ' αὐτὰ διὰ νὰ γίνουν, χρειάζεται προηγουμένως ἐν σύστημα, μία Διοίκησις· καὶ αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη· χρειάζεται νὰ παρρησιασθῶμεν ὡς ἔθνος, καὶ ὄχι ὡς ἀποσταῖται, οὔτε κόμματα, ἢ ὄργανα τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐταιρειῶν.*

(σ) *Εἶθε! μυριάκις εἶθε! οὔτε ἐγὼ δὲν ἀπελπίζομαι· ὄχι ὁμως ἐν ὅσῳ εἴμεθα διηρημένοι καθὼς μέχρι τοῦδε.*

*
* *

Αἱ ὁμότητες τῶν Τούρκων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ κατ' Ἀπρίλιον καὶ Μάϊον τοῦ 1821 ἀφ' ἑνὸς μὲν προεκάλεσαν καθ' ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον αἰσθήματα φρίκης καὶ ἀποτροπιασμοῦ ἐναντι τῆς Ὑ. Πύλης καὶ τῶν Τούρκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔδωσαν εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν ποθουμένην ἀφορμὴν ἵνα ἐπέμβῃ ἐνεργῶς εἰς τὴν ἑλληνοτουρκικὴν διαφορὰν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου γενικῶς καὶ εἰδικώτερον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Εἶναι γνωστὸν βεβαίως ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἐν Ρωσίᾳ μετὰ τὰ Τουρκικὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς κεφαλῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τῆς διὰ τῶν ὄπλων τιμωρίας τῶν Τούρκων, ὑπὲρ μιᾶς σταυροφορίας κατὰ τοῦ ἰσλάμ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Τσάρος, ἄρτι ἐπανεληθὼν ἐκ τοῦ συνεδρίου τοῦ Λάυμπαχ (Ἰουνίος 1821), ὅσον καὶ ἂν ἤκουεν εὐχαρίστως τὰς συμβουλὰς τοῦ Μέττερνιχ, δὲν ἠδύνατο ν' ἀποφύγῃ τὴν πίεσιν τοῦ στενοῦ του περιβάλλοντος ἀποτελουμένου ἐκ θερμῶν φιλλελήνων, ἐν οἷς ὁ Καποδίστριας, ὁ Pozzo di Borgo, ὁ Στρογονώφ, οἵτινες θερμῶς ὑπεστήριζον παρ' αὐτῶ τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸν ἐξώθουν νὰ ἐκμεταλλευθῆ τὰς περιστάσεις, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ τέλους τὰς παλαιὰς βλέψεις τῆς ρωσικῆς διπλωματίας. Ἄλλως τε δὲν ἦτο αὐτός, κατὰ τὰς συνθήκας, ὁ προστάτης τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὅποιοι ἔπασχον δεινῶς ἐκ τῆς τουρκικῆς ἀγριότητος; Αὐτὸς λοιπὸν ὄφειλε νὰ ἀνεγείρῃ τὸν ταπεινωθέντα σταυρὸν καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ μίαν χριστιανικὴν χώραν ἀπὸ τὸν βάρβαρον δυνάστην της. Τὰς γνώμας ταύτας τῶν συμβούλων του υἰοθέτησεν εὐχερῶς ὁ Ἀλέξανδρος πιστεύων σοβαρῶς, ὅτι οὐδεμία εὐρωπαϊκὴ κυβέρνησις θὰ εἶχεν ἀντίθετον γνώμην κατόπιν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας εἶχε κάμει παλαιότερον καὶ προσφάτως κατὰ τὸ συνέδριον τοῦ Laybach χάριν τῆς ἡσυχίας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς Ἱερᾶς συμμαχίας. Διὰ τὴν ἐφαρμογὴν δὲ τῆς νέας πολιτικῆς ταύτης διέθετεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄνδρα ἱκανὸν καὶ εὐψυχον, οἷος ἦτο ὁ πρεσβευτῆς βαρῶνος Στρογονώφ, ὅστις ἐξ ἀρχῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως οὐδέποτε ἠμέλησε νὰ διαμαρτύρῃται καὶ νὰ ἐλέγχῃ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν διὰ τὰς βαναύσους ἀνθελληνικὰς καὶ ἀντιχριστιανικὰς πράξεις της.

Αἱ διπλωματικαὶ ἐνέργειαι τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως ἐν προκειμένῳ (ἐμπνεομένης προφανῶς ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου) ὑπῆρξαν αἱ ἑξῆς :

1. Ἐπέδωκε κοινήν δήλωσιν¹ ἀπὸ 22 Ἰουνίου/4 Ἰουλίου πρὸς ὅλας τὰς μεγάλας Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, δι' ἧς κατήγγελλε τὴν Τουρκίαν διὰ τὰ κατὰ τῶν Ἑλλήνων (καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πατριάρχου καὶ λοιπῶν ἱεραρχῶν) ἐγκλήματα, ἅτινα ἐχαρακτήριζεν ὡς ὕβριν καὶ ταπείνωσιν καθ' ὀλοκλήρου τῆς Χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἐζήτηι ὅπως ἀπὸ κοινοῦ αἱ Χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης προστατεύσωσι τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν (τοῦτο ἄλλως τε ἢ Ῥωσία ἐθεώρει ὡς δικαίωμα καὶ καθήκον αὐτῆς καὶ τῶν λοιπῶν συμμάχων ἀπορρέον ἐκ τῶν συνθηκῶν, αἵτινες εἶχον συναφθῆ μετὰ τῆς Τουρκίας ἀπὸ τῆς κατακτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐξῆς), ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὸν ὁποῖον ἡ Ὑ. Πύλη προὔτιθετο ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως νὰ ἐξολοθρεύσῃ κηρύττουσα ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων, πόλεμον τοῦ ἰσλαμισμοῦ κατὰ τοῦ σταυροῦ. Ἐπὶ πλέον ἐτονίζετο ἡ ἀνάγκη ὅπως αἱ Δυνάμεις ἀξιώσωσι τὴν ριζικὴν μεταβολὴν τῆς τουρκικῆς ἐναντι τῶν Ἑλλήνων διαγωγῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκ τῆς μέχρι τότε τουρκικῆς πολιτικῆς ἢ ρωσικῆς κυβέρνησις καλῶς ἐγνώριζεν ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἐπεθύμει τοιαύτην μεταβολήν, κατέληγεν ἐν τῇ δηλώσει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι « ἡ Τουρκία δὲν δύναται πλέον νὰ συννυπάρχῃ μετὰ τῶν Χριστιανικῶν κρατῶν ». Περαιτέρω ἡ δήλωσις διελάμβανεν ὅτι ὄφειλον αἱ Δυνάμεις νὰ ὑπαγάγωσιν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἵνα μὴ ἐκμεταλλευθῇ ταύτην ἡ ἀναρχικὴ κίνησις τῆς Εὐρώπης, καὶ κατέληγε προσθέτουσα εἰς τ' ἀνωτέρω τοὺς ἰδιαιτέρους λόγους δι' οὓς ἡ Ῥωσία ὡς ὁμορον κράτος καὶ ὡς κηδεμὸν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας δυνάμει τῶν συνθηκῶν ὄφειλε νὰ ἐνδιαφερθῇ διὰ τὴν ἐν Τουρκίᾳ κατάστασιν. Διεβεβαίου τέλος ὅτι οὐδεμίαν ἢ Ῥωσία ἐπεδίωκε κατάκτησιν, ἀλλ' ὅτι, προτείνουσα χωριστὴν διοίκησιν ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ τὴν διατήρησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας· δὲν ἐλησμόνει δ' ἐν τέλει νὰ τονίσῃ ὅτι τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἦσαν ἔτοιμα νὰ ὑπερασπίσουν τὰς κοινὰς ταύτας ἐπιδιώξεις τῶν συμμάχων. Ἰσχυριζομένη δὲ ὅτι δὲν δύναται νὰ πέμψῃ ἀπ' εὐθείας εἰδήσεις πρὸς τὸν Στρογονώφ λόγῳ τῆς τουρκικῆς παρακολουθήσεως, παρεκάλει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Βιέννης ν' ἀποστείλῃ ὁδηγίαν τινὰς σημαντικὰς πρὸς τὸν Στρογονώφ, περὶ τῆς τύχης τοῦ ὁποῖου ἐξέφραζε μεγάλους φόβους.

1. A. v. Prokesch-Osten, Geschichte des Abfalls der Griechenland..., τ. 3 (Beilagen I, 17), σ. 86 κέ.

Ἐν τέλει ἠρώτα ἀπεριφράστως τὰς συμμαχικὰς κυβερνήσεις: ποίαν στάσιν θὰ ἐτήρουν ἂν ἐξεροηγνύετο πόλεμος μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας καὶ 2^{ον} ποῖον σύστημα προέτεινον πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς κυριαρχίας τῆς Τουρκίας, ἐφ' ὅσον αὕτη ἤθελεν ἐκβληθῆ διὰ τοῦ πολέμου τούτου ἐκ τῆς Εὐρώπης.

2. Ἀπέστειλε τὴν ἀπὸ 16/28 Ἰουνίου διακοίνωσιν (note) συνταχθεῖσαν κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸ Διβάνιον, δι' ἧς ἡ Ρωσία ἀνελάμβανεν ἀφ' ἑαυτῆς τὸ δικαίωμα ν' ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ θεμιτοῦ τῆς συννυπόρου τῆς Τουρκίας μετὰ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἰσχυριζομένη ὅτι εἶχε καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων Δυνάμεων τὴν συγκατάθεσιν καὶ ἡξίου:

α) τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐκκλησιῶν τῶν καταστραφειῶν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου,

β) προστασίαν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ὡς συνέβαινε πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ τὸ ἀπαραβίαστον αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας,

γ) διάκρισιν τῶν ἀθῶων ἀπὸ τῶν ἐνόχων καὶ ἀμνηστειάν δι' ἐκείνους, ὅσοι ἤθελον ὑποταχθῆ ἐντὸς ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος,

δ) τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ὀσποδάρων εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ τὴν ἀνάκλησιν ἐκεῖθεν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων¹.

3. Συνέταξε καὶ ἀπέστειλεν ὀδηγίας² ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16/28 Ἰουνίου πρὸς τὸν Στρογονῶφ, δι' ὧν κατηγορεῖτο ἡ Πύλη α) διὰ τὰς συνεχεῖς παραβιάσεις τῶν συνθηκῶν, β) ὅτι εἶχε πρόθεσιν νὰ πλήξῃ ὄχι τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' ἅπαν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἐπὶ πλέον νὰ διώξῃ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται προφανές ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ σύμβουλοί του ἐθεώρουν βεβαίαν τὴν μετὰ τῆς Τουρκίας σύρραξιν, τὴν ὁποίαν θὰ καθίστα ἀσφαλῶς ἄμεσον τὸ ἀποσταλὲν ἀγέρωχον τελεσίγραφον.

Ὁ Στρογονῶφ ἔλαβε τὴν νόταν μετὰ τῶν ὀδηγιῶν τὴν 4/17 Ἰουλίου, ἐπέδωκε δὲ τὴν ἐπομένην τὰς ρωσικὰς προτάσεις ὑπὸ μορφὴν τελεσιγράφου³ ἀξιώσας ἀπάντησιν ἐντὸς 8 ἡμερῶν.

1. E. D r i a u l t - M. L h e r i t i e r, Histoire diplomatique de la Grèce, τ. 1, σ. 149. Πρὸβλ. καὶ G e r v i n u s, Insurrection... de la Grèce, τ. 1, σ. 168.

2. P r o k e s c h - O s t e n, ἐνθ' ἀν., τ. 3, I 17 (σ. 89 - 95). Πρὸβλ. A. D e b i d o u r, Histoire diplomatique de l'Europe... 1814 - 1878 (Paris 1931), τ. 1, σ. 159 κέ.

3. P r o k e s c h - O s t e n, ἐνθ' ἀν. 3, I 17α (σ. 95 - 101).

Ἡ Ὑ. Πύλη ὡς γνωστὸν τῇ ὑποδείξει τοῦ Χαλὲτ ἐφέντη ἀπέρριψε τὴν διακοίνωσιν τῆς Ρωσίας καὶ τὰς τελεσιγραφικὰς προτάσεις τοῦ Στρογονῶφ τὴν 13/26 Ἰουλίου καὶ τὴν ἐπομένην 14/27 Ἰουλίου ὁ Στρογονῶφ διακόψας τὰς διπλωματικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Τουρκίας ἐζήτησε τὰ διαβατήριά του, ἵνα ἐγκαταλείψῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ γνωσθῇ ὅτι δήποτε ἐν Πειρουπόλει καὶ ἐνῶ ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἀνέμενε τὴν ἀπάντησιν τῶν συμμάχων εἰς τὴν δήλωσίν της ἀπὸ 22 Ἰουνίου/4 Ἰουλίου καὶ τὴν τῆς Τουρκίας εἰς τὴν διακοίνωσιν τῆς 16 Ἰουνίου, ὁ Καποδίστριας συνέγραψε τὴν ἐκδιδομένην ἐν τοῖς πρόσθεν διατριβῇ. Δικαίως λοιπὸν ἰσχυρίζεται, γράφων τῇ 17 Ἰουλίου ἔ.π., ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς κρίσεως δὲν εἶναι πλέον ἄγνωστος καὶ ὅτι, μετὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω ρωσικὰ διαβήματα, δύο τινὰ δύνανται νὰ συμβοῦν: ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ ἡ Τουρκία εἰς τὸ ρωσικὸν τελεσίγραφον, ὅποτε αἱ συνθῆκαι διαβιώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Χριστιανῶν ἐν γένει ὑπὸ τοὺς Τούρκους θὰ καθίσταντο καλύτεραι ἐκείνων τὰς ὁποίας ἐξησφάλισαν αἱ προηγούμεναι συνθῆκαι, ἢ θὰ ἀπορρίψῃ ἡ Τουρκία τὴν ρωσικὴν νόταν, ὅποτε ἡ Ρωσία, εἴτε μόνη, εἴτε μετὰ τῶν συμμάχων της θὰ ἀπήλλασσε τὴν Εὐρώπην « ἀπὸ τὴν Μουσουλμανικὴν θεοβλάβειαν καὶ βαρβαρότητα ». Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν πόσον δύσκολον εἶναι νὰ προεικάσῃ τὸ μέλλον μετ' ἀκριβείας ἐν μέσῳ τόσων ἀντιμαχομένων συμφερόντων, οὐχ ἥτιον στηριζόμενος εἰς τὴν ἱστορικὴν πεῖραν — καὶ εἰς τὸν ἐνδόμυχον πόθον του — ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ μεταβάλῃ τὸν τουρκικὸν χαρακτῆρα καὶ ἐπομένως τὴν τουρκικὴν πολιτικὴν καὶ ὅτι μόνη ἡ δύναμις τῶν ὄπλων ἀπομένει, ἵνα συνετίσῃ τοὺς Τούρκους ἀποβάλλουσα αὐτοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης. Οὕτως ἠλπίζεν ὁ Καποδίστριας καὶ αἱ ἐλπίδες του ἐνισχύοντο ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς δυσμενοῦς ἐξελίξεως τοῦ κινήματος ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις, ἧτις δυσμενῆς ἐξέλιξις ἀποθρασύνουσα τοὺς Τούρκους θὰ παρώθει αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ρωσικοῦ τελεσιγράφου. « Ὁ Θεὸς θέλει κάμει τὰ ἐπίλοιπα ». Ἐτι μᾶλλον ἠδύνατο νὰ εἶναι αἰσιόδοξος ὁ Καποδίστριας ἐκ τῆς ἐγκαίρως ἐκδηλωθείσης προθυμίας τῆς Πρωσσίας, ἵνα ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συμμάχων Δυνάμεων ἀποκαταστήσῃ χριστιανικὴν εἰρήνην ἐν τῇ Βαλκανικῇ.

Ἄλλ' ὡς γνωστὸν τὰ πράγματα ἐπηκολούθησαν διάφορα τῶν ἐλπίδων τοῦ Καποδιστρίου, ἢ δ' ἀπειληθεῖσα ρῆξις Ρωσίας - Τουρκίας ἀπεσοβήθη τῇ ἐπεμβάσει τῶν λοιπῶν συμμάχων καὶ δὴ τῆς Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας (Castelreagh). Ὁ Καποδίστριας ἔκτοτε ἠσθάνετο ἑαυτὸν

περιερχόμενον εἰς δυσχερεστέραν θέσιν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, κυκλωθεῖς δὲ ἀσφυκτικῶς ὑπὸ πολλῶν διαβολῶν, ξένων ἀλλὰ καὶ ρωσικῶν, ἀπώλεσε τὴν ἐπὶ τοῦ Τσάρου ἐπιρροήν του καὶ κατέλιπε τὴν Πετρούπολιν τὴν 19 Αὐγούστου 1822.

*
* *

«... Ἐκάμαμεν ὅ,τι ἠμπορέσαμεν διὰ νὰ ἀποτρέψωμεν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας τὰς δυστυχίας, αἱ ὁποῖαι τὴν θλίβουν· οἱ ἀγῶνες μας ἐστάθησαν ἀνωφελεῖς». Ἀπεδοκίμαζε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων ὁ Καποδίστριας; Ἀπεθάρρυνε καὶ ἀπέτρεψε τὸν Ὑψηλάντην παρασκευαζόμενον νὰ κατέλθῃ εἰς τὰς Ἡγεμονίας; ἢ μήπως ἐν μὲν τῇ ἐπισήμῳ διαχειρίσει τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ρωσίας ἀπεδοκίμαζε τὴν ἐπανάστασιν, κατ' ἰδίαν δὲ ἐξώθει καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἕλληνας; Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀπευθύνων ἱκετήριον ἐπιστολὴν ἐκ Βιέννης τῇ 2/14 Ἰανουαρίου 1828 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικόλαον ἔγραφεν: «... Ὁ κόμης Καποδίστριας, ὃν συνεβουλεύθη, συνεφώνησε πρὸς τὴν γνώμην μου, εὔρε τὰ σχέδια καὶ τὰς παρασκευάς μου καλὰς καὶ καταλλήλους καὶ μοὶ συνεβούλευσεν, ἵνα ἐνεργήσω καὶ ἐπιχειρήσω τὴν ἔναρξιν τούτων, μὴ δεικνύων δισταγμὸν τινα περὶ τῆς ἐπιτυχίας. Αὕτη ἐφαίνεται αὐτῷ συνδεομένη πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας»¹. Εἶναι ὡσαύτως γνωστὸν ὅτι μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν αἵτινες περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἀγῶνος, παρουσιάζετο ὑπὸ τοῦ Ρεῖζ-ἐφέντη καὶ τις ἐπιστολὴ τοῦ Καποδιστρίου πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Καποδίστριας ἐξέφραζε τὴν γνώμην, ὅτι δὲν πρέπει νὰ βραδύνη περισσότερον ἢ ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα νὰ ριφθῇ ὁ περὶ τῶν ὄλων κύβος. Ἐγραφεν ὡσαύτως ὅτι θὰ δοθῶσιν εἰς αὐτὸν (τὸν Ὑψηλάντην) μεγάλαι βοήθειαι καὶ ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ρωσικῷ καὶ τουρκικῷ κράτει καὶ ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις ἀκόμη ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δράξωσι τὰ ὄπλα ἵνα πολεμήσουν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην τοῦ Καποδιστρίου ὁ βαρῶνος Στρογονῶφ προσέβαλεν ὡς πλαστήν, ὁ δὲ Ρεῖζ-ἐφέντης δὲν ἐδυσκολεύθη ν' ἀποδεχθῇ τὴν ἐξήγησιν ταύτην.

Ὅταν δὲ ὁ γέρον Κοραῆς παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν

1. Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τ. 2, σ. 226.

ἀντιπολιτευομένων τὸν Καποδίστριαν ἀπεκάλεσε κατὰ τὸ 1831 ἐν τῷ γνωστῷ δευτέρῳ διαλόγῳ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Πανταζίδης τὸν Καποδίστριαν « ξένον ὀλότελα τῶν ἑλληνικῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων », ὁ Ν. Παγκαλάκης ἀπαντῶν εἰς τὸν Κοραῆν ἐκ Ναυπλίας τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1832 ἔγραφε : « *Κανείς βέβαια δὲν δύναται δικαίως νὰ εἴπῃ ξένον τῶν ἑλληνικῶν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγώνων τὸν σεβάσμιον Κοραῆν... Πῶς ἄρα γε ὁ Καποδίστριας δύναται νὰ ὀνομασθῇ τοιοῦτος ἀφοῦ ὡς εἶναι γνωστόν, παιδιόθεν συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερώσεως τοῦ ἔθνους του, ἐπάσχισε νὰ γενῆ ἄξιος αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἕνας τῶν πρώτων μορφωτῶν καὶ ὑπερασπιστῶν τῆς ὑπὲρ αὐτῆς ἑταιρείας, δὲν ἔπαυσε ποτὲ ὡς καὶ ὁ Κοραῆς νὰ συμβουλεύῃ τὰ δέοντα πολιτικῶς... »¹.*

Τὸν Καποδίστριαν ἐθεώρουν ὡς ἰδρυτὴν καὶ ὡς μυστικὸν ἀρχηγὸν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ ξένοι τινὲς ἐπίσημοι ὡς π.χ. ὁ κόμης Αὐγουστος de la Garde-Champonas εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του². Ὁ δὲ παλαιὸς πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Ἑλλάδι κόμης Gobineau ἐθεώρει τὸν Καποδίστριαν ὄχι μόνον ἰδρυτὴν τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑποκρινόμενον ἐν τῇ διεθνεῖ πολιτικῇ διπλοῦν πρόσωπον³.

Ἄλλὰ δὲν θὰ ἀσχοληθῶμεν ἐδῶ περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου θέματος, ἐὰν δηλ. ὁ Καποδίστριας ὑπῆρξεν ἰδρυτῆς ἢ μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν ὑπάρχουσι πολλαὶ αἱ γνῶμαι καὶ περισσότερα τὰ ἐπιχειρήματα. Νομίζω ἐν τούτοις ὅτι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Καποδιστρίου συμφωνεῖ περισσότερο ἢ ἄποψις, ὅτι δὲν ἦτο μέλος τῆς Φ. Ἑταιρείας. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἠγνόει τὴν κίνησιν ταύτην, περὶ τῆς ὁποίας ἀπὸ τοῦ 1819 ἤδη ὠμίλουν καὶ οἱ λίθοι ἀκόμη, ἀλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸν ἠνάγκαζε πιθανῶς ν' ἀποδοκιμάζῃ δημοσίᾳ καὶ ν' ἀπαρνῆται τὴν συνωμοτικὴν ταύτην κίνησιν⁴. Εἰς τὸ μακρὸν ὑπομνημὰ του ὑπὸ τὸν τίτλον « *Observations sur les moyens d'améliorer le sort des Grecs* », τὸ ὁποῖον ἔγραψεν ἐν Κερκύρα τὴν 6/18 Ἀπριλίου 1819, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν προσφιλῆ του ἄποψιν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξυψώσεως τοῦ Ἑθνους πρὸ οἰουδήποτε ἐνόπλου ἀγῶνος διακηρύττει : « *Nous le répétons, c'est de l'éducation morale et littéraire de la Grèce que*

1. Ἑλληνικά, τόμ. 8 (1935), σ. 301.

2. ΔΙΕΕ, τόμ. 9 (1926), σ. 520 κέ.

3. Ἑλληνισμός, τόμ. ΙΑ' (1908), σ. 95 (ἐκ τῆς *Revue des Deux Mondes*, 1841).

4. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, Βιογραφία Καποδίστρια, τόμ. Α', σ. 62.

les Grecs doivent s'occuper uniquement et exclusivement; tout autre objet est vain, tout autre travail est dangereux... Le jour où nous sortirons de cette ligne, lorsque nous embrasserons une doctrine différente, nos sacrifices ajouteront aux malheurs de notre patrie »¹.

Εἰς δὲ τὰς πρὸς Διονύσιον Ρώμαν σημαντικὰς ἐπιστολάς του, χωρὶς νὰ ἀποκρούπη τὴν αἰσιόδοξον πεποίθησίν του περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ Ἀγῶνος, παραμένει ἐν τούτοις ἐφεκτικὸς ὡς πρὸς τὸ ἔργον τῶν Φιλικῶν. Γράφων ἐκ Λάυμπαχ πρὸς Ρώμαν, διαμένοντα τότε εἰς Βενετίαν, τῇ 6/18 Ἀπριλίου 1821 περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἐκφράζεται ἀπεριφράστως: « ... Ἐγὼ δὲν εἶμαι μεμνημένος, οὔτε δύναμαι νὰ εἶμαι »².

Εἰς τὴν λεγομένην Αὐτοβιογραφίαν του³, τὴν ὁποίαν ὑπὸ τύπον ὑπομνήματος ὑπέβαλεν εἰς τὸν Τσάρον Νικόλαον λήγοντος τοῦ ἔτους 1826, ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἀπεφάσισε νὰ τὸν διορίσῃ ὑπουργόν του, οὗτος ἀντέστη μετ' ἐπιμονῆς, ἰσχυριζόμενος ὅτι θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν ὑψηλῶν καθηκόντων τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας, νὰ ἀποξενωθῇ τῆς Ἑλλάδος. « Μεγαλειότατε, οἱ ἄνθρωποι οὗτοι (οἱ Ἑπτανήσιοι καὶ οἱ γείτονες αὐτῶν) ὑποφέρουν καὶ ἐλπίζουν. Βλέποντές με πλησίον Ὑμῶν θὰ ἐλπίζουν ἀκόμη περισσότερο καὶ θὰ μὲ πιέζουν διὰ τῶν δικαίων παραπόνων των. Θὰ ἦτο ἐκ μέρους μου ἀχαριστία, θὰ παρέβαινον τὰ καθήκοντά μου πρὸς τὴν γενέτειράν μου, εἴαν, ἵνα ἀπαλλαγῶ αὐτῶν, ἐθεώρουν ἐμαυτὸν ξένον πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸν μου ἀνίκανον πρὸς τοιαύτην θυσίαν... ».

Συμφώνως πρὸς τὰ αἰσθήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα τόσον εἰλικρινῶς ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Τσάρον, εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προσπαθῶν πρῶτον νὰ ἀνακουφίσῃ τὸν βίον των ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν διὰ τῆς πιστῆς ἐφαρμογῆς τῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἐδέσμευόν πως τοὺς Τούρκους ἔναντι τῶν Χριστιανῶν ραγιαδῶν καὶ δεύτερον νὰ παρασκευάσῃ πνευματικοὺς ἡγήτορας διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως πολλῶν Ἑλλήνων ὑποτρόφων εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης, ἔργον ὅπερ ἐπεδίωξε συντόμως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἰγνατίου διὰ φιλολογικῶν ἑται-

1. G. Waddington, A visit to Greece in 1823 and 1824 (London 1825), σ. XXXIX κέ.

2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, Α', σ. 37.

3. Aperçu de ma carrière publique depuis 1798 Jusqu'à 1822 (Μιχαήλ Θ. Λάσκαρη, Αὐτοβιογραφία Ἰωάννου Καποδίστρια, Ἀθῆναι 1940).

ρειῶν καὶ ἄλλων μέσων. Ὁ Σπυρίδων δὲ Βιάζης — βαθὺς γνώστης τῆς πολιτείας τοῦ Καποδιστρίου — γράφει πού ὅτι ὁ Καποδίστριας ἦτο τῆς θεωρίας ὅτι: « ἔπρεπε πρῶτον νὰ μορφωθῶσιν Ἕλληνες καὶ ἔπειτα νὰ ἰδρυθῇ Ἑλλάς »¹. Αὕτῃ ἦτο ἡ βαθεῖα πίστις αὐτοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ἐπομένως παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Φιλήμονος ἐν συνεχείᾳ, ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Καποδίστριας ἔκρινεν εἰλικρινῶς πρόωρον τὴν ἐπανάστασιν εἶναι ὀρθή. Διὸ καὶ ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ἰθακήσιον Γαλάτην, ὅστις ἀρχομένου τοῦ 1817 ἐπεσκέφθη τὸν Καποδίστριαν εἰς Πετρούπολιν καὶ προσέφερον εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχηγίαν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, εἶπε μεταξὺ ἄλλων: « ... νὰ εἴπτετε εἰς τοὺς ἐντολεῖσας ὅτι, ἂν δὲν θέλουν νὰ καταστραφοῦν καὶ νὰ συμπαρᾶσῶσιν μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὸ ὄλεθρον τὸ ἀθῶον καὶ δυστυχὲς ἔθνος των, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας των καὶ νὰ ζήσουν ὡς πρότερον ὑφ' ἧς κυβερνήσεις εὐρίσκονται, μέχρις οὗ ἡ Θεία Πρόνοια ἀποφασίσῃ ἄλλως »². Ἐν συνεχείᾳ ἔγραψεν ἐν γνώσει τοῦ Τσάρου ἰδιωτικὰς ἐπιστολάς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῶν παριστρίων Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Ὀδησοῦ προτρέπων αὐτοὺς νὰ ἀντιδράσῃν κατὰ τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων³. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὠμίλησε καὶ μεταγενεστέρως — τὸ ἐπόμενον ἔτος 1818 — πρὸς σημαντικούς τινες ὀπλαρχηγούς, οἵτινες μετέβησαν εἰς Πετρούπολιν, ἵνα ζητήσουν τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑλικὴν βοήθειαν διὰ τὰς παρασχεθείσας ἄλλοτε ἐν Ἐπτανήσῳ ὑπηρεσίας. Τὴν αὐτὴν γλῶσσαν ἐχρησιμοποίησε καὶ ἀργότερον εἰς Κισνόβιον ὁμιλῶν πρὸς τὸν Ἀλέξ. Μαυροκορδάτον, γραμματέα τότε τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰω. Καρατζᾶ: « ... Ὡς Ἕλληνα μὲν ὀφείλω μόνον ἐκείνην τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐπιθυμῶ, ἣν οἱ Ἕλληνες ἠθέλον ἀποκτήσει διὰ τῶν ἰδίων των δυνάμεων καὶ διὰ τῆς προηγουμένης προόδου των εἰς τὸν ἀληθῆ πολιτισμόν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ κοινὴ ἡμῶν πατρίς εὐρίσκεται ἀκόμη μακράν, διὸ καὶ ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ὀφείλει νὰ ἀφιερῶσιν πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις ἵνα προπαρασκευάσῃ τὴν ὁδόν, ἣν θὰ ἀναδείξῃ τὴν πατρίδα μας εἰς ἔθνος πολιτισμένον »⁴.

1. Σπ. Δὲ Βιάζης, Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς ἱατρὸς καὶ συγγραφεὺς, Ἰρις, 15 Νοεμβρίου 1898, σ. 42 κέ.

2. Αὐτοβιογραφία, σελ. 63.

3. Αὐτόθι, σελ. 65.

4. Αὐτόθι, σελ. 75. Τὰς αὐτὰς ιδέας περὶ Φιλικῆς Ἐταιρείας εἶχε καὶ ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος: [Λαζάρῳ καὶ Γεωργίῳ Κουντουριώτῃ, εἰς Ὑδραν].

Εὐγενέστατοι καὶ φιλοπάτριδες κύριοι.

Πρὸ ἐξ ἐπιτὰ ἡμερῶν ἔφθασα ἐδῶ, καὶ ἔλαβον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ γνωρι-

Ἐκείνη ἔντονώτερον ὠμίλησε πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 τονίσας ὅτι αἱ περιστάσεις δὲν ἦσαν εὐμενεῖς διὰ τοὺς Ἕλληνας. « Ἐὰν ὁμως ἀξιοῦν τινὲς νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν τοῦτον προκαλοῦντες ταραχὰς καὶ βανκαλιζόμενοι ὅτι δύνανται νὰ ἐξαναγκάσουν τὸν Αὐτοκράτορα πρὸς δροᾶσιν, ὅχι μόνον οἰκτρῶς ἀπατῶνται, ἀλλὰ καὶ κατακρημνίζουσι τὸ δυστυχὲς τοῦτο ἔθνος εἰς ἄβυσσον συμφορῶν, ἐξ ὧν οὐδεὶς εἰς τὸν κόσμον θὰ δυνηθῆ νὰ τὸ σώσῃ »¹.

Ὅτε ὁμως ἐξεροράγη ἡ ἐπανάστασις καὶ διεπράχθησαν αἱ γνωσταὶ φρικαλέαι ὠμότητες ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ δὲ Πύλη ἀπέρριψε τὸ διὰ τοῦ Στρογονῶφ ἐπιδοθὲν τελεσίγραφον, τότε ὁ Καποδίστριας ἐτάχθη ὑπὲρ ἀμέσου δροᾶσεως, ὑπὲρ τῆς λήψεως ἐξαναγκαστικῶν μέτρων κατὰ τῆς Τουρκίας. Εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ἐπανελάμβανε κατὰ τὰς συχνὰς συνεργασίας των : νὰ παύσωμεν διαπραγματευόμενοι καὶ νὰ δροᾶσωμεν »². Τί δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐκ τῶν ἀνωτέρω ;

Ἀσφαλῶς ὁ Καποδίστριας δὲν ὑπεκίνησε τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἦτο ὁμως ἐν γνώσει τῆς προπαρασκευῆς αὐτῆς ἐν γενικαῖς τοῦλάχιστον γραμμαῖς. Ἀλλὰ κατὰ τὸ 1821 ἠθέλησε καὶ ἐπεδίωξε τὸν πόλεμον τῆς Ρωσίας κατὰ τῆς Τουρκίας χάριν τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε τὴν γνώμην ὅτι, ἀφοῦ ἅπαξ ἐξεροράγη ἡ ἐπανάστασις, δὲν ἦδύνατο ν' ἀπαρνηθῆ αὐτήν³. Τοῦτο ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἰγνάτιον

σθῶ μετὰ τῶν καλῶν συναδέλφων καὶ συμπατριωτῶν Σας, οἱ ὅποιοι θέλουσι σᾶς πληροφορήσει μίαν ἡμέραν πόσον καὶ πῶς ἠγωνίσθη καὶ ἀγωνίζομαι διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος· ἂν δὲν κατορθωθῆ, δὲν εἶναι σφάλμα μου· ἄς ὄψωνται ὅσοι ἀκρίτως ἔρριψαν τὸ ἔθνος εἰς τὸν παρόντα ἀγῶνα, προτοῦ νὰ τὸ προετοιμάσωσι ὡς ἔδει, καὶ ἀφ' οὗ τὸ ἔρριψαν, οὔτε οἱ ἴδιοι ἐστοχάσθησαν πῶς νὰ τὸ σώσουν, οὔτε τοὺς συμβουλευόντας αὐτοὺς ἤκουσαν, καὶ τὴν ἐνωσιν τοῦ ἔθνους ἐμπόδισαν εἰς ἴδια τέλη, διεγείροντες τὸν ἀμαθῆ καὶ κακοήθη λαόν, καὶ φέροντες σκάνδαλα, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ φανῶσι μεσάζοντες καὶ κήρυκες τῆς παύσεως τῶν παθῶν καὶ τῆς ἐνώσεως τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων, τῶν δυνατῶν καὶ ἀδυνάτων. Ὅλα αὐτὰ ἔγιναν· τῶρα χρειάζεται διόρθωσις· συνηγωνίσθη δι' αὐτήν μετὰ τῶν συμπατριωτῶν Σας, καὶ ἂν θελήσουν καὶ οἱ ἄλλοι, ἢμπορεῖ νὰ γίνῃ τι· ἄλλως δὲν θέλει μείνει εἰς ἡμᾶς, εἰμὴ ἡ εὐχαρίστησις τῆς συνειδήσεώς μας, ὅτι ἐπράξαμεν δηλαδὴ ὅπως αὐτὴ μᾶς ὑπηγόρευε.

(Ἀρχεῖα Λ. καὶ Γ. Κουντουριώτου... ὑπὸ Ἀ. Λιγνοῦ, τόμ. Α' (1821-1823), σ. 44.

1. Αὐτοβιογραφία, σελ. 99.

2. Αὐτόθι, σελ. 114.

3. Βλ. *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux Hospodares de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne (1813-1828)*, publiées par le comte Prokesch-Osten fils... Πρβλ. ἀποσπάσματα ἐν μεταφράσει ἐκ τοῦ ἀνωτέρου βιβλίου ἐν Ἐστία, τόμ. V' (1878), σελ. 417.

μακρᾷ ἐπιστολῇ ὁ Κερκυραῖος διπλωμάτης. Διὸ καὶ ὠδήγησε τὰς ρωσοτουρκικὰς σχέσεις ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς. Ἦτο τοῦτο ἀναμφιβόλως θρίαμβος τῆς πολιτικῆς τοῦ Καποδιστρίου. Ἀλλὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν ἔλειψεν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἡ ἀποφασιστικότης, αἱ δὲ ξένα ἐπιρροαί, ἂν δὲν ἐματαίωσαν ὀλοσχερῶς, ἀνέβαλον ὅμως τὸν Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον μέχρι τοῦ 1828.

Ὁ Καποδίστριας ἐθεώρει λοιπὸν ἀνέτοιμον τὸ ἔθνος καὶ πρόωρον τὴν ἐπανάστασιν. Ἀφ' ὅτου ὅμως ἤρχισαν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν Ἑλλάδι, ὁ Καποδίστριας ἐστάθη εἰς τὸ πλευρὸν τῶν ἀδελφῶν του. Πλήρης ἐνθουσιασμοῦ ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν ἐν Πελοποννήσῳ, κακίζει τοὺς πιστεύοντας ὅτι αἱ ἀτυχίαι τοῦ Ἑλ. Ὑψηλάντου ἐν Μολδοβλαχία θὰ συνεχισθῶσι καὶ ἐν τῇ κυρίῳ Ἑλλάδι. Καὶ ἐφ' ὅσον χρόνον παρέμεινεν ἀκόμη πλησίον τοῦ Τσάρου καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Ρωσίας, καὶ τὴν παραμονήν του ἐν Γενεύῃ, εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν ἀδιστακτικῶς ἐκφράζεται ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ τέρμα τῆς ὁποίας προεικάζει εὐτυχές. Αἱ ἐπιστολαὶ του πρὸς Ρώμαν, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, αἱ ἐπιστολαὶ πρὸς Ἰγνάτιον, πρὸς Ἐϋνάρδον μαρτυροῦν ἀπέραντον αἰσιοδοξίαν καὶ πίστιν εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ τῶν ἀγῶνά των. Ἐὰν οἱ Μολδαβοὶ καὶ οἱ Βλάχοι ἠδιαφόρησαν ἢ ἐστράφησαν κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦτο δὲν ἐσήμαινεν ὅτι οἱ Ἑλληνες θὰ τοὺς ἐμιμοῦντο· διότι « ὁ κάθε ἄνθρωπος, ὅστις ἐπῆρε τὰ ὄπλα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει ἓνα τάφον, μίαν οἰκίαν, μίαν γενεάν νὰ ὑπερασπισθῇ .. ». Ἔτι μᾶλλον εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ Ἑλληνες νὰ νικήσουν, διότι δὲν ὑπάρχει δι' αὐτοὺς ἕτερα λύσις: Πρέπει νὰ νικήσουν ἢ ν' ἀποθάνουν. Εἰρηνικὴν συνδιαλλαγὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων δὲν βλέπει ὁ Καποδίστριας. Μόνον ἐὰν ἡ συνδιαλλαγή αὕτη ἐγίνετο τῇ μεσιτείᾳ τῆς Ρωσίας, τότε μόνον θὰ ἦτο ἐπωφελῆς διὰ τοὺς Ἑλληνας, διότι ἡ Ρωσία θὰ ἐζήτηι νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐπαρκῶς τὸ τυραννόμενον ἔθνος. Ἀλλὰ τὴν λύσιν ταύτην θεωρεῖ ἐλάχιστα πιθανήν, στηριζόμενος εἰς τὴν ἐγωϊστικὴν στάσιν τῆς Τουρκίας. Δὲν μένει λοιπὸν παρὰ ὁ πόλεμος. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ Ἑλληνες ἔχουν ἀνάγκην καλοῦ καὶ σοφοῦ ὀδηγοῦ, ἐνὸς ἀρχηγοῦ. Ἐνὸς ὀδηγοῦ, ὁ ὁποῖος νὰ πείσῃ τὴν Εὐρώπην, ὅτι οἱ ἐπαναστατήσαντες Ἑλληνες δὲν ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς Νεαπολίτας ἢ τοὺς Πεδεμοντίους καὶ ὅτι τὸ κίνημά των εἶναι ἔθνικὸν ἀπελευθερωτικὸν μόνον καὶ οὐδὲν ἄλλο.

Εἰσέρχεται κατόπιν εἰς τὸ θέμα τῆς καθόδου του εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς ἀναλήψεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἀρχηγίας, θέμα περὶ τοῦ ὁποίου πολὺς λόγος ἐγένετο καὶ τότε καὶ μεταγενεστέρως. Δὲν εἶναι ὀρθὸν —

γράφει — οὔτε νὰ μοιρασθῆ εἰς δύο, οὔτε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του ἐν Ρωσίᾳ διὰ νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφ' ὅσον ἐλπίζει, ὅτι ἐκεῖ δύναται νὰ εἶναι ὠφέλιμος εἰς τὸ ἔθνος. Καὶ ἐν πλήρει συναισθήσει τοῦ χρέους του ἔναντι τῆς πατρίδος του ὑπόσχεται εἰς τὸν Ἱεράρχην, ὅτι δὲν θὰ διστάσῃ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς ἐγκαταλείπων τὸν Τσάρον καὶ τὰς ὑποθέσεις του, εὐθὺς ὡς ἤθελεν ἀντιληφθῆ, ὅτι τὰ χρέη τοῦ ὑπουργήματός του ἐν Ρωσίᾳ εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος. Ἐπαναλαμβάνει δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι πρὸ ἑξαετίας εἶπεν ἐν Παρισίοις εἰς τὸν Τσάρον προσφέροντα αὐτῷ τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ Ἑξωτερικῶν¹. Τοῦτο χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ὡς ἑξομολόγησιν πρὸς τὸν Ἰγνάτιον. Γνωρίζων δὲ ὅτι καὶ ὁ Ἱεράρχης οὗτος εἶχε κληθῆ καὶ ἐσκέπτετο νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του, ἀποφαίνεται γνώμην, ὅτι παραμένων ἐν Πίζῃ ἤθελεν ἀποβῆ χρησιμώτερος εἰς τὸ ἔθνος. Εὐστόχως δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἐν τῷ σχολίῳ του (ζ') εἰκάζει, ὅτι ὁ Καποδίστριας προώριζε τὸν Ἰγνάτιον ὡς σύμβουλον τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων τῶν μελλόντων νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Τουρκίαν. Τοῦτο ἄλλως τε εἶχε συμβῆ καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν (1807). Προβαίνων κατόπιν εἰς συμβουλάς πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἀγῶνος ἐν Πελοποννήσῳ, καταφέρεται κατὰ τῆς πολυκεφάλου στρατιωτικῆς διοικήσεως καὶ κατὰ τῆς πολυαρχίας. Ἐρμηνεύων τὸ δυσάρεστον τοῦτο φαινόμενον τῆς πολυκεφάλου ἀρχῆς, ἀποδίδει τοῦτο εἰς τὴν ἑλλειψιν ἱκανοῦ ἀνδρὸς δυναμένου διὰ τοῦ ἠθικοῦ του ὕψους νὰ ἐπιβληθῆ ὡς ἡγέτης τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους. Τὸ ζήτημα τοῦτο θεωρεῖ ὁ Καποδίστριας βασικόν, διὸ καὶ καλεῖ τὸν Ἰγνάτιον νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν λύσιν του. Ὁ δὲ Ἄλ. Μαυροκορδάτος λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τοῦ ἐγγράφου τοῦ Καποδιστριαίου ὁμολογεῖ ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι πράγματι σπουδαιότατον καὶ δέον ν' ἀπασχολήσῃ πάντα φιλόπατριν. Προχωρῶν ἔτι περαιτέρω ὁ Μαυροκορδάτος (εἰς τὸ σχόλιον θ') καὶ ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἐβασίλιζεν ὅλη², θεωρεῖ ὡς κατάλληλον ἡγεμόνα, ἐφ' ὅσον ἤθελε κληθῆ ξένος εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἔθνους, τὸν πρίγκιπα Εὐγένιον. Ὁ Εὐγένιος Μπωαρναί, πρίγκιψ τοῦ Λάυχτεμπεργ, υἱὸς τῆς αὐτοκρατείας Ἰωσηφίνας, ἐχρημάτισεν ὡς γνωστὸν ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἰταλίας, ὑπῆρξε δὲ ἐνδοξος στρατηγὸς τιμώμενος ὑπὸ πάσης τῆς Εὐ-

1. Βλ. αὐτοβιογραφίαν, σελ. 52.

2. Σ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔκδ. 3η τόμ. Γ', σ. 193.

ρώπης διὰ τὸν χαρακτῆρα του καὶ τὰς ἀρετὰς του. Ἦτο προσφιλὴς εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς Αὐλὰς καὶ συνεδέετο διὰ κηδεστίας μετὰ τῆς ρωσικῆς. Τοῦτον — ὑπὲρ πάντα ἄλλον — ἐπεθύμει ὁ Μαυροκορδάτος ὡς ἡγεμόνα τῆς νέας Ἑλλάδος, διὸ καὶ ἀπέστειλε λήγοντος τοῦ 1823 τὸν γαμβρόν του γερμανὸν φιλέλληνα Ἐδουάρδον Ρεϊνὲκ εἰς Βαυαρίαν, ἵνα βολιδοσκοπήσῃ τὸν ἐν λόγῳ πρίγκηπα, ἐὰν δέχεται τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἀφικόμενος εἰς Μόναχον ὁ ἀπεσταλμένος τῶν Ἑλλήνων εὔρε τὸν Εὐγένιον νεκρὸν (1824)¹. Ἐκ τῶν ὁμογενῶν ὅμως ὁ Μαυροκορδάτος ἐνόμιζεν ὡς κατάλληλον κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος αὐτὸν τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπίστευεν ὅτι, μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, θὰ ἦτο χρησιμώτερος ἐν Ἑλλάδι ἢ ἐν Πετρούπολει. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Μαυροκορδάτου ἀποτελεῖ βεβαίως τραγικὴν εἰρωνείαν, ὅταν ἀναλογισθῇ τις, ποία ὑπῆρξεν ἡ στάσις τοῦ εὐφρευστάτου Φαναριώτου πολιτικοῦ, ὅταν ἐπὶ τέλους ὁ Καποδίστριας ἀνέλαβε τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὅμιλῶν ἐν συνεχείᾳ ὁ Καποδίστριας περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι καταστάσεως μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας τῆς Ἐπαναστάσεως, συμβουλεύει τὴν σύστασιν ἐν Πελοποννήσῳ κυβερνήσεως ὀλιγομελοῦς ἀλλ' ἀντιπροσωπευτικῆς ἐκ σωφρόνων ἀνδρῶν, τὴν ἐνίσχυσιν τῶν πολεμικῶν δυνάμεων καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ σχήματα καὶ τοὺς τύπους τῶν ἐταιριστῶν, ἅτινα βλάπτουν τὴν Ἑλλάδα ἐνισχύοντα τὴν συκοφαντίαν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἦτο ἀναρχικὸν κίνημα ἐμπνευσθὲν καὶ παρασκευασθὲν ὑπὸ τῶν ἰταλικῶν, γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν ἀντιμοναρχικῶν ἐταιρειῶν.

Τέλος ὁ Καποδίστριας σχεδιάζει συγκεκριμένας τινὰς ὑποδείξεις πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι, διὰ τῶν ὁποίων συνιστᾷ πάσῃ θυσίᾳ διατήρησιν τῆς ἐλευθέρου Πελοποννήσου, τὴν συγκρότησιν ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως, τὴν διαφύλαξιν τῶν παλαιῶν ἐθνικῶν σχημάτων, ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῶν συνθημάτων τῆς Φιλικῆς καὶ τῶν ξένων ἐταιρειῶν, καὶ ἐφ' ὅσον συνεχίζοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ συζητήσεις, πλήρη ἀποχὴν ἀπὸ διαπραγματεύσεις μεθ' οἷας δήποτε ξένης Δυνάμεως πλὴν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ ἐσχάτη τῶν ὑποδείξεων τοῦ Κα-

1. Αὐτόθι, Γ', σ. 301 σημ. Πρβλ. καὶ Χρ. Βυζαντίου, Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Ἑλλ. Ἐπανάστασιν ἐστρατειῶν καὶ μαχῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἐκδ. 3η (1903), σελ. 354 - 355. Κ. Ν. Ράδου, Περὶ τὸ στέμμα τῆς Ἑλλάδος, Ἐπετηρὶς Φιλ. Συλλόγου Παρνασσοῦ, τόμ. ΙΓ' (1917), σελ. 38.

ποδιστρίου, ὅπως ἀποφύγη ἡ Ἑλλάς νὰ ζητήσῃ βοήθειαν ἢ συμμαχίαν ἀπὸ οἵανδήποτε ξένην Δύναμιν, ἵνα μὴ προκαλέσῃ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀντίδρασιν τῶν λοιπῶν. Ἐξαιρεῖ μόνον τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, διότι ἡ δύναμις αὕτη ἔκειτο τότε ἔκτος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος εἰς τὰ σχόλιά του (σημ. ρ'), τὰ ὁποῖα συνέταξεν, ὅταν ἡ Ὑ. Πύλη εἶχεν ἀπορρίψει τὴν ρωσικὴν διακοίνωσιν καὶ ὁ Στρογονώφ εἶχεν ἤδη ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐρμηνεύων τὸ πνεῦμα τοῦ Καποδιστρίου, νομίζει ὅτι μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἡ Ἑλλάς ἠδύνατο νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῆς Ρωσίας καὶ τῶν συμμάχων της κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ θεωρεῖ ὡς μὴ ἀντικειμένην εἰς τὸν νοῦν τοῦ Καποδιστριακοῦ ἐγγράφου τὴν ἀποστολὴν πρεσβειῶν εἰς τε τὴν Ρωσίαν καὶ τὰς συμμαχικὰς αὐτῇ Αὐλὰς. Ἀλλὰ διὰ νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Ἑλλάδος, συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Καποδιστρίου, ὅτι πρέπει νὰ συγκροτηθῇ ἀμέσως ἐν « σύστημα », μία Διοίκησις, ἣτις νὰ ἐκπροσωπῇ τὸ ἔθνος ὁλόκληρον καὶ ὄχι τοὺς ἑταιριστάς, τοὺς συνωμότας, τὰ κόμματα. Διοίκησις, ἣτις νὰ μὴ προκαλῇ τὰς ὑποψίας τῶν Εὐρωπαίων, ὅτι ἀποτελεῖ ὄργανον τῶν ἐπαναστατικῶν ἑταιρειῶν. Τέλος ὁ Καποδίστριας ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλάς ἠθέλεν ἀποκτήσει ἀντιπροσωπευτικὴν καὶ σταθερὰν κυβέρνησιν διαθέτουσαν ὑψηλὸν γόητρον, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἐξ ἰδίας αὐτῶν πρωτοβουλίας θὰ ἤρχοντο εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτῆς. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, παρίσταται ἀνάγκη συνεχοῦς προσπαθείας καὶ ἀκάμπτου ἀγῶνος.

ΕΜΜ. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ